

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 25, Sayı/Issue: 47, Yıl/Year: 2023 (Haziran/June)

**Maneviden Maddiye Rusya'nın
İki Kutuplu Hristiyanlık Anlayışı**

*From Spiritual to Material Russia's
Bipolar Conception of Christianity*

Onur Aydın

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü – Dr.,
Anadolu University, Department of Russian Language and Literature.

onur_aydin@anadolu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7981-5821>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 01/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 26/05/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2023

Atıf/Citation: Aydın, Onur. "Maneviden Maddiye Rusya'nın İki Kutuplu Hristiyanlık Anlayışı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 237-266. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1246108>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Öz

Rus devletinin dinamikleri açısından Ortodoksluk, otokrazi ve milliyetçilik kavramları, halkı bir arada tutan üç önemli sacayağı olarak kabul edilir. Çalışmamız kapsamında bu unsurlardan biri olan Hristiyanlığın Rusya tarihindeki yeri ele alınmıştır. Makale, din kavramına Rus yönetimlerinin ve halkının daima aynı şekilde yaklaşmadığı varsayımına dayanmaktadır. Araştırmamızın amacı, X. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar geçen sürede, Rusya coğrafyasında uygulanan din politikalarını, onların nedenlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmaktır. Zaman aralığının geniş tutulması, gelişmelerin detaylarına inilmesi noktasında sınırlılık yaratsa da bütüncül bakış ve neden-sonuç bağlantısı temelinde olayların aydınlatılmasına katkı sağlamıştır. Araştırma gerçekleştirilirken bütüncül yaklaşımın, tarihsel, betimleyici ve karşılaştırmalı yöntemin ilkelerinden yararlanılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda, Hristiyanlığın *bölünme*, *parçalanma* (*raskol*) süreci ile sorgulanmaya başladığı, bu tarihten itibaren siyasi ve sosyolojik tartışmaların ana malzemesi hâline geldiği, kilisenin kurumsal kimliğinin kasten zayıflatıldığı, siyasi iradenin din olgusunu bir yönetim aracı gibi gördüğü tespit edilmiştir. Bu verilerin ışığında XVII. yüzyılın ortalarına kadar Rusya'da yöneticilerin ve halkın din anlayışının birbirine yakın olduğu ancak raskol sürecinden sonra tarihsel ve geleneksel temelleri bulunan, Rus halkının tabi olduğu 'manevi Ortodoksluk' ile çarlık, imparatorluk ya da komünist rejim yöneticileri tarafından yönlendirilen 'maddi Ortodoksluk' olmak üzere iki farklı Hristiyanlık anlayışının Rus inanç sistemine yerleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Rusya, Din, Hristiyanlık, Ortodoksluk, Kilise.

Abstract

In recent days, it has been observed that the number of discussions on the phenomenon of nationalism and religion has increased all over the world, both in the national and international arena. This situation arises from the urge to reactivate the consciousness of being a nation in the memories of societies. The same is true for the Russian Federation. Looking at their historical traditions, autocracy, nationalism and Orthodoxy in the Russian land are inseparable parts of a whole.

Christianity, which is one of the most prominent components of the Russian land, constitutes the subject of our research. Our study is based on the assumption that Russian governments and people do not always approach the concept of religion in the same way. In order to clarify this situation, the religious policies and their reflections on the society in the Russian lands were examined from the acceptance of Orthodoxy until the XXIst century. The wide time span created limitations in detailing the developments. On the other hand, it contributed to illuminating the events on the basis of a holistic view and cause-effect connection. While conducting the research, the principles of the holistic approach, historical, descriptive and comparative methods were used.

As a result of a large-scale examination, it is striking that there were different approaches to religion in Russian geography at various times. The acceptance of Orthodoxy as the official religion at the end of the Xth century completely changed the way of life of the Russians. Traces of this change could be seen in many fields such as culture, art, literature, craft and trade. Slavs living on different lands came together and the foundations of the Russian state were laid. The principality of Moscow, which formed the main core of the new state, was built on a religious unity, that is, founded and raised on the basis of Orthodoxy. The Russian Orthodox Church became one of the few institutions that survived during the Mongol invasion (1243-1480). Religion gained the identity of being the main element feeding the desire and feeling of being a nation at that time when the lack of central government was felt. Since the middle of the XVth century, the Russian Orthodox Church gained its freedom when it started to appoint its own clergy without asking the Byzantines. The exit from the *Time of Troubles* (1598-1613), in which there was an administrative gap and a crisis in the country, was again realized with the help of religion. The process of *schism* (*raskol*) that started in the 1650s was the first major blow to religion. These separatist views in the church also paved the way for secularization to be experienced in the future. With the abolition of the patriarchate and the establishment of the Holy Synod in 1721, the power of the church decreased and it turned into an institution dependent on the tsar. Although a secular management approach was adopted, Orthodoxy continued to maintain its importance for the Russian people. During Catherine II's period, the policy of religious tolerance was

followed for the first time in Russia and the other religions and sects were approached moderately. The tsarist regime, which left secularism aside in the XIXth century, used religion to establish its own power. Religion, which directed the movements of thought in the country, was seen as indispensable by the Slavophiles against the Westerners. The advances in science, the politicization of the church, the worsening of economic conditions, and the spread of movements of thought such as nihilism and Marxism led to the questioning of religious feelings in society. As a matter of fact, with the Bolsheviks taking over the government, the biggest blow was dealt to religion. It was determined that the Communist Party administration, which adopted the scientific atheism doctrine, applied oppressive religious policies even though they were flexible from time to time, and tried to remove the concept of religion not only from the public sphere but also from private life, but these efforts did not find a full response in the society. It's interesting that although the Communist Party leaders were mostly criticized for the fight against religion, it was seen that the previous administrations also used religion as a tool to implement their own policies with different methods. In fact, the aim was not a direct struggle against religion, but a struggle with religion. The common goal of all of them was to increase the power and dominance of the central authority.

Thanks to the findings, answers were sought to the questions of why Christianity was brought up for discussion with the schism process, why politics turned into one of the main administrative areas and tools, whether religion was included in the gap between the public and the palace, and in summary, it was tried to illuminate the way for Russia to have a bipolar Christianity understanding, from spiritual to material. After the schism process, two different understandings of Christianity settled in the Russian belief system: 'spiritual Orthodoxy', which had historical, traditional foundations and Russian people followed, and 'material Orthodoxy', which was guided by the tsarist, imperial or communist regime rulers.

Keywords: History, Russia, Religion, Christianity, Orthodoxy, Church.

Giriş

988 yılında Kiev Knyazi¹ Vladimir Svyatosloviç (956?-1015) önderliğinde Ruslar Hristiyanlığı resmen kabul ederler. Ancak kaynaklarda bu tarihten önce knyazın büyük annesi Knyaginya² Olga'nın (tahmini 893/920-969) Çargrad'a (İstanbul) gidip Hristiyanlığı Rus halkından önce kabul ettiği yazılmaktadır. Örneğin, Rus edebiyatının ilk eserlerinden olan *Geçmiş Yılların Öyküsü*'nde (*Povest vremennuh let*) Olga'nın Çargrad'daki Ortodoks Kilisesi'ni ziyareti ve orada İmparator Konstantin tarafından vaftiz edilmesi anlatılır.³ Bu tarihten sonra Rusların yaşamında hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Çünkü her toplumun yeni bir dini kabul etmesi önemli olayların ardından gerçekleşir ve bu kararın da ciddi sonuçları olur. Paganizm yanlısı yöneticiler, yeni dine tepki göstermeler de halkın Ortodoksluğa sempati ile yaklaşması ve Bizans'tan gelen misyonerlerin çalışmaları sayesinde Hristiyanlık, toplumun büyük çoğunluğu tarafından kısa sürede benimsenir.⁴ X. yüzyılın sonlarında Knyaz Vladimir'in Bizans İmparatoru'nun kız kardeşi Anna ile evlenme şartıyla aldığı Ortodoksluğa geçme kararı ile Rusların yalnız dinî değil tarihsel kaderi de baştan aşağı

1 Türkçeye *prens*, *kral* olarak çevrilebilir.

2 Türkçeye *prenses*, *kraliçe* olarak çevrilebilir.

3 Emine İnanır, *Rus Edebiyatı İncelemeleri: Kiev Rusyası'ndan XVII. Yüzyıla* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2003), 3.

4 Şir Muhammed Dualı, "Paganizmden Hristiyanlığa Rusların Din Değişirme Nedenleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 73.

değişir. Hristiyanlığı kabul etmesiyle Rus halkı inanç, günlük yaşam, ticaret, zanaat, kültür ve sanat başta olmak üzere etkisi her alana yayılan yeni bir yaşamı karşılar. Din sayesinde dağınık Slav toplulukları bir araya toplanır ve güçlü bir Rus devletinin temelleri atılır.⁵ Ortodoksluk, çarlık boyunca devletin yalnızca resmî dini olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yaşam dinamiklerine yön veren en önemli unsurlardan biri hâline gelir.

Hristiyanlığın kabulünün ardından Rus halkının ikinci kez yeni bir yaşam tarzına geçiş sürecinin başladığı, Rus devletinin kabuk değiştirdiği ve imparatorluğa dönüştüğü I. (Büyük) Petro (1672-1725) ve farklı bir rejimin iktidara geldiği Bolşevikler dönemlerinde yapılan reformlara ve uygulamalara bakıldığında, en fazla tartışma yaratan düzenlemelerin din alanında olduğu görülür. Çünkü Rus halkı için din, bir inanç sisteminden çok daha fazlasıdır. Otokrasi ve milliyetçilik kavramlarıyla birlikte din, Rus devlet yapısının ve halkın kültürel belleğinin temeli sayılır. Bu nedenle, Rus tarihini ve kültürünü daha yakından tanımak için o topraklardaki din olgusunun iyi kavranması gerekmektedir.

Çalışmamızın amacı, 1991 yılından sonra yeniden önem kazanan Hristiyanlığın Rusya coğrafyasındaki tarihsel sürecine ışık tutmak, uygulanan din politikalarının nedenlerini ve sonuçlarını tarih, felsefe, sosyoloji, edebiyat gibi farklı disiplinleri işe koşarak bütüncül bir yaklaşımla ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Rusların Ortodoksluğu kabul ettikleri tarih, başlangıç noktası seçilerek Ekim Devrimi'ne kadar geçen sürede devlet yönetiminin ve halkın dine yaklaşımı tarihsel düzlemde incelenecektir. Daha sonra iktidarda kaldıkları 1917-1991 yılları arasında Bolşeviklerin benimsedikleri bilimsel ateizm doktrini ışığında, din ile olan 'mücadeleleri' ele alınacaktır. Elde edilecek bulguların sayesinde Hristiyanlığın *raskol* süreci ile birlikte neden tartışmaya açıldığı, siyasetin başlıca yönetim alanlarından ve araçlarından birine neden dönüştüğü, halk ve saray arasındaki uçuruma dinin dâhil olup olmadığı sorularına yanıt aranacak, özetle maneviden maddiye Rusya'nın iki kutuplu Hristiyanlık anlayışına sahip olmasına giden yol aydınlatılmaya çalışılacaktır.

X. Yüzyıldan 1917 Ekim Devrimi'ne Kadar Rusya Coğrafyasında Hristiyanlık

Ekim Devrimi öncesinde otokrasi ve milliyetçilik ile birlikte din, Rus kültürünün en önemli üç sacayağından biri olarak gösterilir. Bu üç değerın Ruslar için geçmişteki ve gelecekteki gelenek, töre ve âdetlerinin temelini oluşturduğu ifade edilir.⁶ Rusların Hristiyanlığı kabulü X. yüzyıla uzanır. Knyaginya

5 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 34-35; Fatma Koçak – Murat Özkan, "Bizans'tan Ruslara Miras: Hristiyanlık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/37 (2015), 383.

6 Nicholas V. Riasanovsky, *Nicholas I and Official Nationality in Russia* (Berkeley: University of California Press, 1959), 78.

Olga'nın Çargrad'a yaptığı ziyaretinin bu gelişmede önemli etkisi olsa da yeni dinin Ruslar tarafından benimsenmesinin birtakım nedenleri bulunur. Rus halkının, barbar ve ilkel olduğuna dair suçlamalardan kurtulmak istemesi, Kiev Knyazlığı'nın Avrupa devletleriyle arasındaki dini eşitsizliğe son verme arzusu, Bizans'ın paganizme karşı olumsuz yaklaşımı sonucunda kendi sınırları içerisindeki Slavların mecburen Hristiyan olmaları, onlara ilave olarak Bulgarların da Hristiyanlığı tercih etmeleri ve Bizans misyonerlerinin başta Karadeniz çevresi olmak üzere bölgedeki yoğun girişimleri bu nedenler arasında gösterilebilir.⁷ Hristiyanlığın kabul edildiği tarihten Moğol-Tatar istilasına kadar geçen sürede Rus topraklarında din olgusu hızlı bir yayılım gösterir. İlginçtir ki Rusya, tarihindeki en önemli sıçrayışlarından birini ülke toprakları işgal⁸ altındayken yapar. 1237-1480 yılları arasında denk gelen bu dönemde halk ve yöneticiler, dinin birleştirici gücünün farkına varırlar ve bağımsızlıklarını kazanma yolunda ondan fazlasıyla yararlanırlar. Rus etnosu için yükselişin açık döneminin başladığı⁹ Kulikovo Muharebesi (1380) öncesinde Moskova Knyazı Dmitriy İvanoviç'in (1350-1389) gerçekleştirdiği Aziz Sergius'un Teslis Manastırı ve Metropolit Kiprian (1330-1406) ziyaretleri, savaşın kazanılmasında önemli rol oynar.¹⁰ Moğol-Tatar askerlerinin ülkeden ayrılmalarıyla özgürleşen Rus toprakları için dinî duyguların daha fazla öne çıkarıldığı *Kutsal Rusya (Svyataya Rus)*¹¹ ifadesi kullanılmaya başlar. Moskova Rusya'sı güçlenir, bugünkü Rus etnosunun temelini oluşturan *Büyük Ruslar (Velikorossi)* adıyla yeni bir etnos doğar.¹²

Rus topraklarının Moğol-Tatar hâkimiyetinden kurtulmasının ardından Ortodoks Kilisesi de kendi bağımsızlığını kazanma yolunda önemli adımlar atar. XV. yüzyılın ortalarından itibaren kilise, Konstantinopolis'e danışmadan

7 Dualı, "Paganizmden Hristiyanlığa", 68-69.

8 Birçok Rus tarihçi, yaşanan bu süreci bir istila olarak değerlendirirken, Lev N. Gumilyov (1912-1992) bunun bir istila değil, karşılıklı çıkara ve yardıma dayanan ortakyaşarlık olduğunu iddia eder. bk. Lev N. Gumilyov, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2003), 212-213.

9 Sovyet tarihçi ve filozof Lev Gumilyov'a göre her etnos passionar yükseliş (kuluçka dönemi ve açık dönem), doruk, kırılma, eylemsizlik, silinme, hatıra ve homeostaz safhalarını sırasıyla yaşar. Rus etnosu için yükselişin açık dönemi 8 Eylül 1380 tarihindeki Kulikovo Muharebesi'dir. bk. Lev N. Gumilyov, *Etnogenez i biosfera Zemli* (Moskova: Ayris-press, 2017), 524.

10 Onur Aydın, *Lev Gumilyov'un Passionarlık Kuramı ve Rus Edebiyatında Bir Uygulama Örneği: I. Petro* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022), 104-105.

11 XIV.-XVI. yüzyıllar arasında Rusların kendi içinde yaşadıkları coğrafyaları için kullandıkları terimdir. Temelinde Rus halkının manevi gelişimi ve kutsallık ideallerinin yüceltilmesi yatar. Söz konusu yüzyıllar, Rus halkının öz-bilincinin de oluştuğu dönemdir, bu süreçte ana vatan 'Kutsal Rus toprağı' ve 'anne' olarak nitelendirilir. Bu yönüyle Kutsal Rusya terimiyle coğrafi değil manevi bir yaşam alanı kastedilir. bk. Valentina S. Bezrukova, *Osnovi duhovnoy kulturi (Entsiklopedičeskiy slovar pedagoga)* (Yekaterinburg: Delovaya kniga, 2000), 696-697.

12 Lev N. Gumilyov, *Ot Rusi do Rossii: Oçerki etničeskoj istorii* (Moskova: Ayris-press, 2008), 144 akt. Aydın, *Lev Gumilyov'un Passionarlık Kuramı*, 230.

kendi kararıyla piskopos atamaya başlar.¹³ Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Rus Kilisesi kendini Ortodoksluğun merkezî olarak görür ve bu tarihten itibaren Rusya'da devlet yönetiminde din adamlarının sayısı ve etkinliği artar.¹⁴ XVI. yüzyılın ilk yarısında knyazlıkların ve Rus halkının birleştirilmesi politikasında din yeniden önemli rol oynar. 1533-1584 yılları arasında tahtta kalan IV. (Korkunç) İvan döneminde her kurum gibi kilise de zarar görür. Rus Ortodoks Kilisesi, 1589 yılında patrikliğe dönüşür ve yeni bir kimlik kazanır. Yahudilerin ülkeye girişine izin verilmez, Orta Volga Bölgesi'nde, Hristiyan nüfusun yoğunlukta yaşadığı yerlerde cami inşa etmek yasaklanır, Hristiyanlığı kabul eden Tatarlar askerlik vergisinden muaf tutulur. Kilise, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürecek olan âdeta bir misyonerlik politikası izler.¹⁵ IV. İvan'ın ardından yaşanan *Karışıklık Dönemi*'nin (*Smutnoye vremya/Smuta*)¹⁶ sona erdirilmesinde bir kez daha görülür ki kilise Ruslar için vazgeçilmez bir güç hâline gelmiştir. Nitekim Romanov hanedanlığının başlamasıyla birlikte Rus Ortodoks Kilisesi en saygın kurum olma niteliğini kazanır.

XVII. yüzyılın ortalarında kilisede reform yapılması görüşü hem kurumu hem de Rus halkını ikiye böler. Dua ve ibadet uygulamalarında ülkede birliğin olmaması Moskova Patriği Nikon'u (1605-1681) harekete geçirir. O dönemki Konstantinopol Kilisesi ile uyum gösteren ve ibadetlerde standartlaştırma getiren bir dizi reformu uygulamaya koymayı arzular. Slav halklarını bir araya getirmek, Konstantinopol'u yeniden Hristiyan dünyasına kazandırmak isteyen Nikon kendini âdeta 'Rus Ortodoks Papası' olarak görür.¹⁷ Patriğin reform önerilerine ve Çar Aleksey Mihayloviç'in (1629-1676) bunlara ilk başlarda müsaade etmesine bir tepki olarak *Eski İnananlar* (*staroverı* ya da *starobryadtsı*)¹⁸ topluluğu ortaya çıkar ve Rusya tarihinde *parçalanma, bölünme,*

13 Nesrin Sarahmetoğlu vd., *Rusya Tarihi*, ed. Nadir Devlet - Nesrin Sarahmetoğlu (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 66-67.

14 Hanife Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2019), 75.

15 Andrey A. Nazarov, "Religioznaya politika Yekaterini II kak faktor formirovaniya pervogo v yevrope tolerantnogo mnogokonfessionalnogo obşçestvo", *Vestnik RMAT* 3 (2020), 15.

16 1598 yılında Fyodor İvanoviç'in (1557-1598) ölümüyle başlayıp 1613 yılında Mihail Fyodoroviç Romanov'un (1596-1645) çar olarak seçilmesiyle sona eren dönemdir. Rusya'nın kurucu hanedanlığı olan Ruriklerin egemenliği sona ererken yönetim Romanov hanedanlığına geçer. Ayrıca bu on beş yıllık sürede kıtlık, Bolotnikov Ayaklanması, Lehistan ve İsveç ile mücadeleler, sahte çarların ortaya çıkması, taht kavgaları gibi birçok olumsuz sosyo-politik ve ekonomik gelişme yaşanır. Yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu dönem, Osmanlı tarihindeki Fetret Devri (1402-1413) ile başta taht kavgaları olmak üzere birtakım benzerlikler gösterir.

17 Şir Muhammed Dualı, "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi", *Milel ve Nihal* 10/2 (2013), 69.

18 Moskova Patriği Nikon'un kilise reformlarına ve çarın ona destek vermesine karşı çıkan, Rus Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan dinî topluluktur.

ayrılma anlamına gelen *raskol* süreci başlar. Nikon taraftarları ve Eski İnananlar olmak üzere kilise ve destekçileri ikiye bölünür. 1666 yılında Çar Aleksey'in girişimleriyle patriklikten uzaklaştırılan Nikon, sıradan bir keşiş olarak yaşamına devam eder, önce gönüllü daha sonra zorunlu sürgüne gönderilir. Öldükten sonra dahi Rus inanç sisteminde onun reformlarının etkisi görülmeğe devam eder. Reform destekçilerinin ve karşıtlarının arasındaki gerginlik 1667-1676 yılları arasında ülkede birçok isyanın çıkmasında ve *strelets*¹⁹ ayaklanmalarında önemli rol oynar. Sonuç olarak Rus Ortodoks Kilisesi'nin kurumsal kimliği ciddi yara alır ve sekülerleşmeye giden yolun önü açılmış olur.²⁰

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Rus topraklarında dinî anlamda büyük değişimler görülür. 1708 yılında Kilise-Slavcasındaki bazı harfler kaldırılırken yerine Latin alfabesindekilere benzeyen yeni harfler getirilir. Kilise edebiyatından dünyevi edebiyata geçiş gerçekleşir, dinî içerikli kitapların yerini teknik ve bilimsel kitaplar alır. Petro'dan önce Orta Çağ kilise kültürü etkisi altında gelişen sanat, çarla birlikte yeni bir kimlik kazanır.²¹ Genel olarak değerlendirildiğinde, Rusya'da Orta Çağ'dan Aydınlanma dönemine geçilir. 1716 yılında Eski İnananlar devlet tarafından resmî olarak tanınır ancak onların halka açık yerlerde ibadet etmeleri, kilise ve manastır inşa etmeleri yasaklanır. O zamana dek şiddete maruz kalan bu insanlar, Uralların ve Sibiryâ'nın tayga ormanlarına kaçarlar. Oralarda yaşamalarına müsaade edilse de kentlere geri getirilmek istenenler kendilerini ateşe verirler ve kitlesel kendini yakma olayları görülür.²² O dönemki değişimlerden belki de en büyüğü, yaklaşık bir buçuk asır yıl önce kurulan patrikliğin kaldırılıp yerini Kutsal Sinod'un almasıdır. Kilise, özerkliğini kaybedip çara tabi olan bir kuruma dönüşür.²³ Bu tarihten sonraki süreçte kilise, çarın atadığı, ruhban sınıftan ve sivillerden oluşan bir Sinod tarafından yönetilir. Ruhban sınıfının görevi, çarı desteklemek, yayımlanan kararnameleri kürsüden okumak, devletin verdiği idari görevleri yerine getirmek ve günah çıkarma hüccesinde öğrenilse dahi suçları kolluk kuvvetlerine ihbar etmektir. Kilise, çarın elinde bulunan manevi bir asaya dönüşür. Böylelikle çarın otoritesini sınırlandırabilen tek kurum olan kilisenin gücü de ortadan kalkar. Gerçekleştirilen uygulamalarla din ve devlet işleri

19 XVI.-XVII. yüzyıllarda Rus ordusunda çoğunlukla piyade olarak görev yapan muhafız alayıdır. Ayrıca Rus ordusunun ilk düzenli ve ateşli silah kullanabilen seçkin birliğidir. bk. Sergey İ. Ojegov - Nataliya Yu. Şvedova, *Tolkovnyy slovar russkogo yazıka* (Moskova: OOO 'A TEMP', 2006), 773.

20 Sergey A. Zenkovskiy, *Russkoye staroobryadçestvo: Duhovnoye dvijeniye XVII veka* (Moskova: Tserkov, 1995), 249.

21 Emine İnanır, *XVIII. Yüzyıl Rus Edebiyatı: I. Petro ve II. Katerina'nın Kanatları Altında* (İstanbul: İskenderiye Yayınları, 2008), 60-61.

22 Nazarov, "Religioznaya Politika Yekaterini", 15.

23 Kurat, *Rusya Tarihi*, 287.

birbirinden ayrılmış olur. Ancak bu durum, gücünü Tanrı'dan aldığına inanılan çar hakkında halkın zihninde birtakım soruların oluşmasına yol açar. Ülkede kilise ve çarlık arasında ciddi bir bocalama dönemi yaşanır.²⁴ Nitekim Çar I. Petro'nun eleştirildiği konuların başında din alanında gerçekleştirdiği reformlar gelir.

Yüzyılın ikinci yarısında ise, Çar III. Petro (1728-1762) tarafından 21 Mart 1762 tarihinde çıkarılan *Kilise ve Manastır Topraklarının Sekülerleştirilmesi Hakkında Kararname* (*Manifest o sekulyarizatsii tserkovnih i monastirskiy zemel*), Ortodoks din adamlarınca hoş karşılanmaz. Bu duruma yönetim alanında yaptığı hataları da eklenince çar, eşi tarafından düzenlenen darbeye tahttan indirilir. Çarlığın din politikası, II. (Büyük) Yekaterina (1729-1796) ile birlikte kökten değişir. Böylece Eski İnananlara karşı baskıya ve zulme son verilir, onların anavatanlarına dönmelerine, sakal bırakmalarına müsaade edilir, Yahudilerin ülkeye girmelerine yeniden izin çıkar, kilisenin Müslümanların yoğunlukta yaşadığı bölgelerdeki misyonerlik politikasına sınırlandırma getirilir. Aslen Alman olan çariçenin din ve inanç reformlarının kaynağı, Lutheran ve Ortodoks kültüründe yetişmesi, geniş perspektifli dünya görüşü, Fransız düşünür Montesquieu'nun (1689-1755) ve Diderot'un (1713-1784) özgürlükçü fikirlerini benimsemesidir.²⁵ II. Yekaterina döneminde yalnızca Ruslara değil diğer ülke vatandaşlarına da dinî özgürlük sağlanır. Çariçenin 1763 yılında imzaladığı kararname ile başta Almanya ve Fransa olmak üzere yabancı halklara Rusya'ya gelmeleri durumunda daha iyi koşullarda yaşama olanağı sunulacağı bildirilir. Yabancıların ülkenin her kentine girmelerine, istedikleri dine tabi olmalarına, çiftçilikle uğraşmalarına müsaade edilir, onlar askerlikten ve bazı vergilerden muaf tutulurlar. Başta güneyde olmak üzere sınırların korunması amaçlansa da kararnameler sonrasında birçok yabancı, Rus topraklarına gelir. Bunun doğal bir sonucu olarak, II. Yekaterina ile birlikte Rusya tarihinde ilk kez farklı dinlere de tolerans gösteren bir politika izlenmeye başlar.²⁶

Bizzat hükümdarlar tarafından yürütülen sekülerleşme girişimleri ve farklı inanışlara karşı izlenen hoşgörü politikaları yüzünden etki sahası daralan, gelirlerine el konan, gücüne sınırlandırma getirilen Rus Ortodoks Kilisesi, XVIII. yüzyılın sonunda kapalı bir kutu hâline gelir. Resmî olarak bir kısıtlama bulunmamasına rağmen ruhban sınıfına dışarıdan az kişi dâhil olur, grubun aristokrat sayısı gittikçe düşer. Köylü ve kasabalı halkın da dinî okullarda uzun yıllar eğitim alması pek mümkün olmadığından ruhban sınıfı kendi içinde devingen bir yapıya bürünür. Din adamlarının oğulları, eşleri,

24 Aleksandr P. Şleman, *İstoriçeskiy put pravoslaviya* (New York: İzdatelstvo imeni Çehova, 1954), 380-381.

25 Nazarov, "Religioznaya Politika Yekaterini", 15-16.

26 Nazarov, "Religioznaya Politika Yekaterini", 17-18.

babaları başka dinî kurumlarda hizmet vermeye devam ederler. Yaşanan bu durumda, dinî görevlerin maddi açıdan çok fazla getirisi olmasa da vergi, askerlik gibi bazı ayrıcalıklar sağlamanın etkisinin olduğu söylenebilir. Bu nedenlerden dolayı kilise, âdeta bir sosyal güvenlik kurumuna dönüşür. Diğer yandan değişime gösterilen direnç yüzünden 1820'li, 40'lı ve 60'lı yıllarda, çalışanlarının maddi durumlarının iyileştirilmesi amacıyla kiliselerde kadro küçülmesine gitmek isteyen hükûmetin reform girişimleri ruhban sınıfı tarafından engellenir.²⁷

Kilise topraklarının büyük bir kısmına XVIII. yüzyılda devlet tarafından el konmasının ardından geçinmek için devletin parasına muhtaç kalan 'mahalle rahipleri' ortaya çıkar. Bunlar, fakir, rüşvet alan, eğitimsiz ve 'şişman' insanlardan oluşur. Manevi yaşamın zayıflamasıyla halk, çeşitli mezheplere katılmak için resmî kiliseden uzaklaşır.²⁸ Temel dayanak olarak gördüğü değerlerin çürümeye başlamasıyla paniğe kapılan Rus halkının kimlik arayışı, kendini din alanında da hissettirir. Daha bilgili ve dindar Eski İnananlar, Mesih inancını yaşatmaya devam eder, ancak halkı kiliseye çekme konusunda Ortodoks Kilisesi yeterli ölçüde başarılı olamaz. Hatta şehirlerdeki Luteran, Baptist ve Katolikler cemaatlerine üye kazandırma konusunda daha etkin duruma gelirler. Başka bir deyişle kilise, fakirlikle boğuşan, seküler devlet anlayışının gölgesinde ezilen bir kuruma dönüşür. Kilisenin mal varlığının elinden alınmasıyla birlikte *isihazm*²⁹ görüşü ortaya çıkar. Uzun süre etkinliğini sürdüren bu hareketin Rusya'daki merkezi ise Kaluga vilâyetinin Kozelk kasabası yakınındaki *Optina Manastırı* (*Optina pustın*) olur. İnanç krizi yaşadığı dönemde Gogol, buraya iki kez gelir. Filozof Vladimir Solovyov buradaki yaşlılardan akıl alır. Tolstoy da birkaç kez manastıra gider, hatta 1910 Kasım'ında oraya doğru yola çıkar ancak varamadan hayatını kaybeder. Dostoyevskiy, 1878 yılında çocuğunun ölmesinin ardından burada üç gün inzivaya çekilir.³⁰ XIX. yüzyıldaki çoğu yazar ve şair Rus ruhunu aramak için burayı ziyaret eder. Manastır, Rusya'yı Bizans ile bağlayan inzivaya çekilme geleneğinin son büyük mabedi, ulusal bilincin ve kimlik arayışının manevi merkezi hâline gelir.³¹

27 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar - Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 412-413.

28 Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*, çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2009), 351.

29 Sina Dağı'nda ortaya çıkan hareketin merkezi zamanla Yunanistan'ın Athos Dağı olur. Slav ülkelerinden ve Türkiye'den bölgeye temsilciler gönderilir. XI. yüzyılda Keşiş Simeon (949-1022) ve XIV. yüzyılda Gregory Palamas (1296-1359) ile zirve noktalarını yaşayan hareketin ana felsefesi, 'sahip olmayan' insanların sükûnetini korumaları üzerinedir. bk. Shahar Arzy vd., "Vahiylere Niçin Hep Dağlarda Geldi? Mistik Tecrübelerin Bilişsel Nörobilim ile İlişkisi", çev. Ali Kuşat vd., *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Ocak 2012), 90.

30 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 414-416.

31 Figes, *Nataşa'nın Dansı*, 350.

XIX. yüzyılın başında Eski İnananlara ve farklı mezheplere karşı daha ılımlı bir din politikası izlenir. Çar I. Aleksandr (1777-1825) döneminden başlayarak Ortodoksluğu ve çarlığı eleştiren yayınlar yasaklansa da Rusya'da genel olarak hoşgörü anlayışı egemendir. Özellikle Eski İnananlar topluluğunun cenaze, düğün ve vaftiz gibi törenlerine izin verilir. Çarın kiliseye karşı tutumu da olumlu olur, çünkü çar, kurumu aydınlanmaya katkı sağlayacak bir yapı olarak görür. 1810 yılında Ortodoks olmayan halkın din ve ibadet sorunlarıyla ilgilenmesi için *Yabancı Mezhepler Diyanet İşleri Ana Müdürlüğü (Glavnoye upravleniye duhovnih del inostrannih ispovedaniy)* kurulur.³² Aslında XIX. yüzyılın başlarında Rus halkı, uzun süredir aradığı ruhu bulma olanağını yakalar. Napolyon Bonapart'a (1769-1821) karşı verilen 1812 Vatan Savaşı bunun için önemli bir fırsat sunar. Ortodoks ya da Katolik, köylü ya da kentli, asker ya da sivil tüm Rus halkı cephede bir olup tek vücut hâlinde çarpışır.

Rus topraklarında Fransızları bozguna uğratan Rus askerleri, düşmanı Avrupa'nın içlerine kadar takip eder. Bu takibin kültürel yaşama yansıması, özgürlük ve hak arayışı şeklinde olur. Batı'da daha iyi yaşam koşullarından kesitler gören Rus subaylarının, deneyimlerini ülkelerinde anlatmaları, Ruslar için kutsal sayılan başta çarlık olmak üzere bazı kurumların sorgulanmasına yol açar. 1813-1825 yılları arasında irili ufaklı ikiyüze yakın köylü ayaklanması çıkar. Bu duruma ülkedeki yeni anayasa talebi de eklenince, *Aralıkçılar Ayaklanması*'na³³ (*Vosstaniye dekabristov*) giden yolun önü açılmış olur. Aslında karışıklıklara karşı bir önlem olarak çarlık yönetimi tarafından 1817 yılında *Milli Eğitim ve Diyanet İşleri Bakanlığı (Ministerstvo duhovnih del i narodnogo prosvesçeniya)* kurulur. Eğitim ve din politikalarının belirlenmesi ve izlenmesi bakanlığın yetkisine verilir. Yeni sistem sayesinde tüm din ve mezhepler üzerinde kontrol sağlanması amaçlanır. Ancak çalışmalarının verimsiz bulunmasından dolayı bakanlık 1824 yılında lağvedilir.³⁴ Ayaklanma, Rusya tarihinde bir dönüm noktası sayılır, çünkü Rusya'da çarlık kurumunu doğrudan hedef alan ilk girişimdir. Daha önceki hiçbir isyan çara ya da çarlık rejimine karşı çıkarılmamıştır. Ruslar tarafından Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen *çar-baba (tsar-otets)* aleyhine seslerin kitlesel anlamda ilk kez yükselmesi, kilise çanlarının o dönemde tehlike alarmı vermek için çalmasına yol açar. Ancak I. Nikolay'ın (1796-1855) aldığı önlem, daha baskıcı bir yönetim anlayışını benimsemek olur. Çarın 1825 yılında tahta çıkmasıyla,

32 Dmitriy Yu. Arapov - Aleksey V. Lauşkin, *İstoriya religiy v Rossii: Metodiçeskiye ukazaniya i materialı k kursu* (Moskova: İstoriçeskiy fakultet MGU, 2006), 16.

33 26 Aralık 1825 tarihinde düzenlenen Çar I. Nikolay'ın taç giyme töreninde, gizli örgütlerden biri olan Kuzey Birliği'nin ve subayların önderliğindeki grubun Senato Meydanı'nda başlattığı ayaklanmadır. Girişim başarısızlıkla sonuçlanır, ayaklanmaya katılanlar ya da destek verenler idam, sürgün gibi uygulamalarla cezalandırılır.

34 Arapov - Lauşkin, *İstoriya religiy v Rossii*, 16.

başta Yahudi asimilasyonu olmak üzere din politikasında değişikliklere gidilir, diğer din ve mezheplere karşı daha sert bir tavır takınılır. Tüm azınlıkların kademeli olarak Ortodoksluk inancına geçirilmesini savunan bir politika izlenir. İmparatorluğun farklı bölgelerindeki yerel halkların Ortodoks yapılmaları için etkin bir misyonerlik faaliyeti yürütülür. Çarın din politikasının kuramcısı, Rus devlet adamı ve çarın danışmanlarından Sergey S. Uvarov'dur (1786-1855). Uvarov, Rus toplumunun temellerinin Ortodoksluk, otokrasi ve milliyetçilik³⁵ olduğunu ifade eder ve onun bu görüşü, devletin resmî politikası hâline gelir. Özellikle Ortodoksluğun korunması ve yaygınlaştırılması, I. Nikolay'ın din politikasının hareket noktası olur.³⁶

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde toprak köleliğinin kaldırılmasıyla eşitlik ve özgürlük talepleri zirveye çıkar. II. Aleksandr (1818-1881) döneminde yasaklayıcı ve cezalandırıcı politikalar terk edilir. Ruhban sınıfının refah düzeyinin artırılması için adımlar atılır. Çıkarılan *Ayrılkçılara (Raskolniklere) Vatandaşlık Hakları Verilmesi Hakkında (O darovanii raskolnikam grajdanskih prav)* adlı kanunla sözü geçen mezhebe bağlı kişilerin durumlarında iyileştirme yapılır. Başta toprak köleliğinin kaldırılması (1861) olmak üzere yaptığı reformlarla tanınan II. Aleksandr'ın sayesinde gerek Ortodoks gerekse farklı inançlara sahip din adamlarının refah düzeylerinde artış, din alanında da bir modernleşme ve liberalleşme başlar.³⁷

Söz konusu dönemde Rusya hâlâ bir yön arayışındadır. Ülkenin kurtuluşu üzerine farklı görüşler, genel olarak Batıcı ve Slavofil başlıkları altında toplanabilir. Hemen ardından ortaya çıkan Panslavist görüşün yaratıcılarından olan Nikolay Ya. Danilevskiy (1822-1885), *Rusya ve Avrupa* adlı eserinde, Avrupa'daki Roma Germen hükümdarlığının sona yaklaştığını ve onun yerini Slav-Ortodoks hâkimiyetinin alacağını ifade eder. Rus düşünürüne göre, merkezi Konstantinopol olacak yeni Slav uygarlığı, din alanındaki başarılarını İsrailoğullarından, politik düzenini Roma'dan, sosyo-ekonomik gelişmeleri modern Avrupa'dan alacak, bunlara Slavlara özgü komün ve sosyal adaleti

35 Uvarov'un *narodnost* olarak ifade ettiği bu kavram, Fransızca *nationalité* ve *popülarite* sözcüklerine karşılık olarak düşünülerek XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusçaya kazandırılır. Daha sonra çeşitli anlamlarda kullanılsa da bu sözcükle kültürel, geleneksel, ahlaki, manevi, siyasi vb. ulusal değerler temelinde bir araya gelen halk ya da halkların birliği kastedilir. bk. Aleksey V. Malinov, "Ponyatiye 'narodnost' v istoriosofskoy kontseptsii S. S. Uvarova", *Russia in the Global World* 8/31 (2016), 523-524. Sözcüğün ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda *halkçılık* ve *milliyetçilik*, Batı'daki yayınlarda ise daha çok *nationalism* şeklinde çevrildiği görülür. Tüm bu veriler dikkate alındığında *milliyetçilik* olarak çevrilmesi daha uygun görülmüştür.

36 Farman M. Kuliyeve, "Religioznyy faktor v politike Rossiyskoy imperii v pervoy polovine XIX veka" (Erişim 10 Ekim 2022), 12-13.

37 Vitaliy A. Plotkin, "Religioznaya politika gosudarstvennoy vlasti v rossiyskoy imperii v 60-e – načale 80-h gg. XIX v.", *İzvestiya vıssih ucebnykh zavedeniy. Povoljskiy region. Gumanitarnyye nauki. İstoriya* 2/18 (2011), 40.

ekleyecektir.³⁸ Slavcılarının karşısında duran Batıcılara göre, Rusya'nın kurtuluş yolu uygarlaşmadan ve yeni bir toplum yaratmaktan geçer, bu nedenle yönünü Batı'ya çevirmesi gereklidir. Bu görüşü savunanlar devrim ya da liberalleşme olmak üzere iki farklı yöntem izlerler. Slavcılar dini, Rus halkına verilen tarihsel vazife için temel bir unsur olarak görürlerken Batıcılar ise devlet, yönetim, rejim gibi idareyi ilgilendiren konularda dinin ve kilisenin müdahalesini doğru bulmazlar. Bu iki görüşün yanı sıra, Rus halkının çoğunun, İvan S. Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar (Ottsı i deti)* romanıyla yakından tanıma fırsatı bulduğu görüş olan, nihilizm ortaya çıkar. Akımın fikir babası olan Alman filozof Friedrich W. Nietzsche'nin (1844-1900), "*Tanrı da çürüdü. Tanrı öldü! Tanrı ölü! Onu öldüren de biziz!*"³⁹ sözleri tüm dünyada olduğu gibi Rusya'da da büyük tartışmalara yol açar. Romanın geniş kitlelere ulaşmasının ardından Rusya'da geleneksel ahlak anlayışı ve dinî değerler sorgulanmaya başlar.

Lakabı *barışçıl (mirotvoets)*⁴⁰ olan III. Aleksandr'ın (1845-1894) döneminde din kardeşliği teşvik edilir, ülke içinde ve dışında Ortodoks misyonerlik faaliyetleri artar, kötü durumdaki manastırlar restore edilir, yeni ibadethaneler inşa edilir, din adamlarının sayısında artış görülür. 1883 yılında kendilerine yasal statü verilen Eski İnananlar, diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip olurlar. Diğer din ve mezheplere karşı ise Ortodoksluk temelli Ruslaştırma politikası uygulanır. Özgürleşme ve modernleşme sürecinde olan Çarlık Rusya'sında toplumun her kademesi bu gelişmelerden yeteri kadar yararlanamaz, hatta bazı kesimler süreçten zararlı çıkarlar.

Genel olarak bakıldığında, XIX. yüzyıl Rusya'sında din, çarlık rejimi tarafından ülkeyi yönetmek için bir güç unsuru olarak kullanılır. Ancak ne imparatorluk ne de Ortodoks Kilisesi bütünleştirici bir Rus kimliği, tarihi ve kültürü oluşturmayı başarabilir. Bu nedenle yazarlar, müzisyenler, ressamlar ve diğer sanatçılar ulusal kimlik meselesine yoğun olarak ilgi göstermeye başlarlar. Rusya tarihi üzerine araştırmalar yapan İngiliz tarihçi Geoffrey Hosking, XIX. yüzyılın ikinci yarısında çarlığın din politikasını Dostoyevskiy, Tolstoy, Çehov gibi önemli Rus yazarlar aracılığıyla değerlendirir.⁴¹ Bu yazarlardan ilki olan Dostoyevskiy, Panslavist düşüncenin halk arasında yaygınlaşmasını sağlayan isimlerden biridir. Ona göre Ruslar, Tanrı'nın acı çekmesi ve sonra da özel bir misyonu yerine getirmesi için yeryüzüne gönderdiği bir toplumdur. Bu yoldaki ilk engel olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması gerekir. Ayasofya'ya hacın yeniden dikilmesi için Rusya'nın liderlik ettiği Slav ve Ortodokslardan oluşan bir haçlı seferi düzenlenmelidir. Bu misyon sayesinde

38 Nikolai Ia. Danilevskii, *Rossiya i Yevropa* (New York: Johnsons Reprint Corp., 1996), 556-557.

39 Friedrich W. Nietzsche, *Şen Bilim*. çev. Levent Özşar (Bursa: Asa Kitabevi, 2003), 130.

40 III. Aleksandr'a bu unvanın verilmesinin nedeni, çarın on üç yıl süren hükümdarlığında (1881-1894) Rusya'nın hiçbir savaşa dâhil olmamasıdır.

41 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 478-481.

Avrupa'daki Slav kardeşliği için sonsuz barışı kurma hayali de gerçekleştirilmiş olacaktır.⁴² Tolstoy'un din anlayışı ise, şiddetin terk edilmesi, uzlaşmacı işbirliği zemininde bir toplumun inşa edilmesi uğruna imparatorluğu, orduyu, hükûmeti ve Ortodoks Kilisesi'ni yok sayan bir inanç sistemidir. Bu görüşlerine yer verdiği eserleri, toplum tarafından çok beğenilse de kilise tarafından kınanır ve ünlü yazar aforoz edilir. Kilisenin tutumu ve yaşanan gelişmeler halktan büyük tepki alır.⁴³ Çehov'un edebî çalışmalarında da dinî karakterler ve temalar bolca yer alır. İbadet eden insanlar ya da kilise ritüelleri hakkında çok sık ve duygu yüklü yazılar kaleme alır. Yazar için tıpkı sıradan bir Rus insanında olduğu gibi din kavramı, bir yaşam tarzı, temel ahlak kurallarıdır. *Üç Kızkardeş (Tri sestri)* adlı oyununda Maşa'nın "Bana öyle geliyor ki insan inançlı olmalı, ya da bir inanç aramalıdır. Yoksa hayatı boştur, bomboş..."⁴⁴ sözleriyle Çehov aslında kendi din anlayışını ve arayışını gözler önüne serer.

1890'lı yıllarda yazarlar ve şairler realizme karşı tepki olarak ve Ortodoks Kilisesi'nin boşalttığı alanları doldurmaya çalışarak sembolizm akımını başlatırlar. Esin kaynakları ise insanların görünmeyen yanlarının olduğunu, ruhlarını özgürleştirebilecekleri, yaratıcılıklarını Tanrı ile paylaşabilecekleri gerçek yaşamı aramaları gerektiğini savunan filozof ve ilahiyatçı Şair Vladimir S. Solovyov (1853-1907) olur. Aslında sembolistlerin 'öteki' dünyaya, görünmeye yönelmelerinin nedeni, yeryüzünde ve somut dünyada bulamadıkları mutluluğu soyutta ve maneviyatta bulma arzusudur.⁴⁵ Rus kilisesine göre de Tanrı'nın varlığı akılla kavranamaz, tek yol bu dünyanın aşılmasıdır. Bakıldığında sembolistlerin felsefeleriyle de yakından ilişkili olan bu mistik anlayış, teslimiyet ve hayattan geri çekilme olmak üzere Rus Kilisesi'nin iki özelliğinin sonucudur. Buradaki teslimiyet anlayışı diğer Avrupa kiliselerinden çok daha fazladır. Hatta Rus Kilisesi'nin ilk azizleri olan Orta Çağ knyazları Boris ve Gleb'e bakıldığında, öldürülmeye karşı gelmedikleri için aziz ilan edildikleri görülür.⁴⁶

XX. yüzyılın başlarında, toplumsal sınıfları, devlete hizmet etmeyi, geleneksel yaşamı ve köy kültürünü benimseyen kilise yapısı, yerini çekirdek ai-

42 Fyodor M. Dostoyevskiy, *Polnoye sobraniye soçineniy v 30 tomah, Tom 25. Dnevnik pisatelya za 1877 god. Yanvar-avgust*, otv. ed. V. G. Bazanov (Leningrad: Nauka, Leningradskoye otdele-niye, 1983), 100.

43 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 480.

44 Anton P. Çehov, *Üç Kızkardeş*, çev. Hasan Ali Ediz (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayın-ları, 2000), 34.

45 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 481.

46 Figes, *Nataşa'nın Dansı*, 354-355.

leyi, hareketli sosyal sınıfları, kent yaşamını, ekonomik canlılığı ve ticareti temel alan bir sisteme bırakır.⁴⁷ Rusya'daki yapısal boşluk, ortak kimlik hissiyatını engeller, bu boşluğu kilise de dolduramaz ve arayışlar yalnızca toplumsal değil dinî alana da kayar. Dine her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç duyulan bir dönemde kilisenin manevi boşluğu giderememesi, halkın inanç bağlarını zayıflatır ve toplumu sekülerizme ya da ateistliğe doğru sürükler.⁴⁸

22 Ocak 1905 Kanlı Pazar⁴⁹ olayının arka planında yine dinî boşluk yer alır. Şikâyetlerini kimseye anlatamayan ve kötü şartlardan bunalan işçi sınıfı barışçıl bir eylem gerçekleştirmek ister, ancak sonu felaketle biter. Bu olaydan sonra Rus halkının hafızasında asırlardır süregelen otokrasiye duyulan saygı azalmaya başlar. Sadece sıradan halkın değil ruhban sınıfının da çarlık yönetimiyle ilişkileri iyice gerilir. 1905 yılı Nisan ayında kilisenin ayrıcalıklı konumuna son verilmesine dair yayımlanan bildiri, Ortodoks din yetkilileri arasında var olan memnuniyetsizliği daha da arttırır. Kilise reformu, çözülmesi öncelikli bir konu hâline gelir. Bu amaçla bir danışma komisyonu oluşturulur. 1906 yılında çara sunulan raporda, patrikliğin yeniden kurulması, ruhban sınıfına seçme ve seçilme hakkı tanınması, idari ve maddi alanda kilisenin yönetimde söz sahibi olması, tavsiye niteliğinde yer alır. Otoritesinin sarsılacağından ve yeni sorunların baş göstereceğinden endişelenen Çar II. Nikolay (1868-1918), bu raporu sümen altı eder. Ancak ülkeyi Tanrı'nın gücüne dayanarak yönettiklerini iddia eden Rus çarlarının, kilisenin giderek zayıflatılmasına müsaade etmeleri de ayrı bir paradokstur. Reformun gerçekleşmemesiyle II. Nikolay'ın da düşüncelerinden biri olan kilisenin halk ile devlet arasında bir köprü vazifesi görme planı suya düşmüş olur. Din alanındaki engin

47 Nejla Günay, "Sosyalizmin Rusya Ermenileri Arasında Yayılması ve Bunun Rusya'da Meşrutiyet İlan Edilmesine Etkisi", 100. *Yılında Sovyet İhtilali, Gelişimi ve Bölgesel Etkileri Uluslararası Sempozyumu (Kars, 25-27 Ekim 2017)* (Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası, 2019), 661.

48 Simon Dixon, "The Orthodox Church and the Workers of St Petersburg 1880-1914", *European Religion in the Age of Great Cities*, ed. H. McLeod (London: Routledge, 2005), 121.

49 Çar II. Nikolay'a bazı sıkıntılarını anlatan dilekçe vermek için bir araya toplanmış Petersburg'lu işçilere askerler tarafından ateş açılır, iki yüz işçi yaşamını kaybeder. Bu olay tarihte *Kanlı Pazar* olarak anılır. bk. Kurat, *Rusya Tarihi*, 380-381.

boşluktan yararlanan sahte *Starets*⁵⁰ ve *Rasputin*⁵¹ gibi kişiler de sahneye çıkarak halk arasında kargaşaya neden olur.⁵²

1905 yılı Aralık ayındaki başarısız devrim girişiminin ardından artan gerginlik, sonraki yıllarda Rusya'nın inanç ve düşünce dünyasında izler bırakır. Toplumsal mücadele daha önemli hâle gelir. 1917 Ekim Devrimi'nin önderlerinden Vladimir İ. Lenin (1870-1924), Lev D. Trotskiy (1879-1940), Lev B. Kamenev (1883-1936), Grigoriy Ye. Zinovyev (1883-1936) isimleri daha sık duyulmaya başlar. Diğer yandan Rus siyaset arenasındaki sağ bloğun içerisinde de gerginlik giderek artmaktadır. 1905 yılında yaşanan olayların ve ardından yürürlüğe konan uygulamaların sonucunda politika sahnesinde *kara yüzler* (*çyornaya sotnya, çernosotentsı*) adıyla güçlü muhafazakâr yapılar ortaya çıkar.⁵³ Kara yüzler, çarlık rejimi taraftarı ve sosyalist devrimci harekete muhalif bir topluluktur. Şiddet, aşırı milliyetçilik ve antisemitizm uygulamalarıyla ön plana çıkan ve birçok pogrom (soykırım) gerçekleştiren örgüt, 1917 Devrimi'ne kadar eylemlerini sürdürecektir.

Aslında I. Dünya Savaşı (1914-1918), toplumsal, siyasi ve dinî boşlukların kendiliğinden kapanması için önemli bir fırsat yaratır. Petersburg sokaklarında çar ve ailesi alkışlanır; Duma, savaş kredilerini onaylar; *zemstvolar*⁵⁴ ile belediyeler sağlık hizmeti ve yaralıların cepheden alınmaları görevlerini üstlenir. Propaganda ve gönüllü hareket, yeni bir vatansızlığı ortaya çıkarır. Sosyete de boy gösteren kadınlar maddi fon oluşmasında, gönüllü hemşirelik işlerinde görev alırlar, aktörler ve müzisyenler askerlerin moralini yüksek tutmak için cepheye giderler. Ancak ilginç olan, bu seferberlik süresince Ortodoks Kilisesi'nin çağrıları halk nezdinde çok fazla karşılık bulamaz.⁵⁵ Toplumsal alandaki çözülme ve boşluk, çarlık ve kilise ilişkisine de yansır, iki kurum savaş gibi önemli bir olayda dahi birlikte hareket edemez.

50 Edindiği tecrübeleriyle insanlara ve diğer din adamlarına öğüt veren, yol gösteren yaşça büyük keşişlere ve rahiplere verilen genel addır. bk. Sergey A. Kuznetsov, *Bolşoy tolkovniy slovar russkogo yazıkı* (Sankt-Peterburg: Norint, 2000), 1260.

51 Grigoriy Ye. Rasputin (1869-1916): Çar II. Nikolay ve ailesiyle olan yakın ilişkileri sayesinde Petersburg'da kâhin ve şifacı olarak ün kazanan Sibiryalı bir köylüdür. Bulunduğu kehanetlerle atama, azletme, savaş kararı verme gibi önemli olaylarda çarı etkilemeyi başarır. Onun üzerinden çarlık ve din yoğun eleştirilere maruz kalır. 30 Aralık 1916 tarihinde çarın akrabası Feliks F. Yusupov (1887-1967) tarafından öldürülür. Rasputin'in ölümü çar ve eşi dışında birçok kesim tarafından sevinçle karşılanır, ülkede yaşanan karanlık günlerin sona ereceği umut edilir. bk. Ramin Sadıgov, *Kanlı Dört Yıl-Rus İç Savaşı Tarihi (1917-1920)* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 9-10.

52 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 521-523.

53 Solomon M. Volkov, *Büyüklü Koro-Lev Tolstoy'dan Aleksandr Soljenitsin'e XX. Yüzyıl Rus Kültür Tarihi*, çev. Sabri Gürses (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 42.

54 1864 yılındaki toprak reformu ile oluşturulan, Çarlık Rusya hâkimiyetinde bulunan kırsal bölgelerdeki özyönetim organıdır. Toplumsal ve ekonomik hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla kurulur, 1918-1919 yıllarında ilga edilir.

55 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 532.

Rus İmparatorluğu, yıkılana kadar dinî otoritesini elinde muhafaza etmek ister. II. Nikolay, dinî törenleri halkla bir kaynaşma aracı olarak görür. Çünkü halk ile devlet arasındaki uçurumun farkındadır ve çözümün ise Ortodoks Kilisesi'nin önderliğinde, geleneksel monarşi ile halk arasında yeniden ve doğrudan bir bağın kurulması olduğuna inanır. Ancak Ortodoks Kilisesi de dâhil kendi otoritesini ve saltanatını tehlikeye atacak hiçbir güce fırsat vermez. Bu nedenle kilise, halk ile çarlık, dünyevi ile uhrevi yaşam arasında sıkışıp kalan bir kuruma dönüşür.

1917 Ekim Devrimi'nden Sonra Halk ile Yöneticiler Arasındaki Dinî Mücadele

1917 yılında özel mülkiyetin kaldırıldığı, bankaların millileştirildiği, işçi sınıfı tarafından seçilen halk mahkemelerinin kurulduğu, merkezî hükûmetin yerini seçimle gelen Sovyetler yönetimine bıraktığı I. ve II. Tüm Rusya İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti Kongreleri düzenlenir. Kasım ayında düzenlenen II. Kongrede her türlü ayrımcılığa son veren, milletlere kendi kaderlerini tayin etme olanağı sağlayan *Rus Halklarının Bildirgesi* yayınlanır. Böylece, ırk, dil, din, cinsiyet eşitsizliğinin yerini birlik içindeki düzen alır.⁵⁶ 1917 Şubat Devrimi'nin (Fevralskaya revolyutsiya)⁵⁷ ardından din alanında görülen özgürleşme, Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle sona erer. Devrimden sonra Ortodoks olmayan mezhepsel örgütlere dahi, dinî etkinliklerinde özgürlük tanınır, ancak bu serbestlik 1920'li yılların sonlarında neredeyse tamamen kaybolacaktır. Ekim Devrimi'nin⁵⁸ ardından tam da kilisenin konumunun sorgulandığı dönemde iktidara yeni yönetim ve din anlayışına sahip bir rejim gelir. Bu yönetim, ideolojisi itibarıyla Tanrı inancını kökten değiştirmeye kararlı insanlardan oluşmaktadır.

Bolşeviklerin benimsedikleri Marksçı anlayış, tüm dinleri, kiliseleri, cemaatleri, tarikatları burjuva sömürgeciliğinin savunuculuğuna ve işçi sınıfının cahilleştirilmesine hizmet eden bir araç olarak görür. Rus komünistlerin temel din felsefesi de Marks'ın "*din halkın afyonudur*" görüşüne dayanır. Hükûmetin başındaki kişi olan Lenin'e göre, genel anlamda her sosyalist aynı zamanda bir ateisttir. Marksizm bazı yönleriyle ateizmden ayrılır, çünkü ateizm Tanrı'nın varlığını tartışırken Marksizm, materyalist dünya görüşü ile soyut-ilahi varlık düşüncesinin çelişmesine dikkat çeker. Karl Marks (1818-1883) ile birlikte komünizmin kurucularından Alman filozof Friedrich Engels'e (1820-

56 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 554.

57 1917 Şubat ayında çarlık rejiminin yıkılıp yerine Aleksandr F. Kerenskiy (1881-1970) önderliğindeki Geçici Hükûmet'in başa geçmesiyle sonuçlanan olaydır.

58 1917 Ekim ayında Vladimir İ. Lenin (1870-1924) ve Lev D. Trotskiy (1879-1940) gibi isimlerin önderliğindeki Bolşeviklerin Geçici Hükûmet'in varlığına son vererek yönetimi ele geçirdiği devrimdir.

1895) göre, dinle doğrudan savaşarak kumar oynamak yerine proletarya örgütlenmeli, şekillendirilmeli ve böylece din kendiliğinden yok olup gitmelidir. Ancak Lenin, diğer Marksistler gibi din olgusunun bu şekilde etkisini yitireceği görüşünü reddeder ve propagandalarında ateizme mutlaka yer verilmesi gerektiğini söyler. Ona göre, insanın acizliği ortadan kaldırılmalıdır, bu da sınıf anlayışının terk edilmesiyle mümkün olabilir. Dinî önyargulardan kurtulmak için siyasal bilince sahip bir işçi sınıfına gereksinim duyulur.⁵⁹ Sovyet devrimci, dinin insanları uyuşturmak ve köleleştirmek için bir araç olduğunu ısrarla vurgular. Ona göre, halkı dinin afyonundan kurtarmak için onunla savaşmak yerine, halkı çaresizliğe sürükleyen koşulları ortadan kaldırmak gerekir. Din olgusunu Lenin, insanın doğaya karşı verdiği savaşa benzetir. Sovyet politikacıya göre insan, doğaüstü güçlerle mücadelede zayıflık sergiler, aynı şekilde sömüren sınıfa karşı insanın güçsüzlüğü de, onu ölümden sonra daha iyi bir yaşam olacağı inancına mecburen sevk eder. Ömürleri boyunca yokluk içinde yaşamış, haksızlığa uğramış, sömürülmüş insanlara bu dünyada itaatkâr ve tatminkâr olmaları, diğer dünyada hak ettiklerine kavuşacakları telkin edilir. Sömürenler tarafından halka, cennete âdeta ucuz bilet satıldığı ifade edilir. Lenin, 1891-1892 yıllarında yaşanan kıtlıktan on yıl öncesine gidildiğinde bankalardaki toplam mevduatın hızlı bir şekilde arttığına dikkat çeker. Buna karşılık ülkede bu süreçte hızlı bir yoksullaşma, yıkım ve açlık yaşanır. Mevduatı en fazla olan kesim 137.000 hesaptaki toplam 46 milyon rubleyle toprak sahiplerinin dahi önünde gelen din adamlarıdır.⁶⁰ Sovyet devrimciye göre, bilinçli bir işçi tehlikenin farkına varmalı, din sisine karşı bilimden destek alarak bu kötü düzeni aşmalıdır.⁶¹

Lenin'e göre, dinle savaşma görevi devrimci burjuvazi sınıfına verilmiştir ve bu sorun Batı'da burjuva tarafından henüz Orta Çağ'da çözüme kavuşturulmuştur. Rusya'da ise bu görev tamamen işçi sınıfının omuzlarına ve yeni zamanda yüklenmiştir, bu nedenle parti programında kesinlikle yer almalıdır. Parti, bilinçli işçi sınıfının bir araya geldiği mücadele örgütüdür. Böyle bir mücadelede din yüzünden doğabilecek şuarsuzluğa, cehalete kayıtsız kalınmamalıdır. Bu savaş, partinin değil tüm proletaryanın ortak mücadelesi olmalıdır. Partinin programı, dinlerin tarihini ve ekonomik köklerini açıklamalı, karşısına bilimsel ve materyalist dünya görüşünü koymalıdır.⁶² Diğer yandan din sorunuyla mücadele, parti programının önceliğinde yer almalı, din özel bir uğraş hâline getirilmelidir. Dinle devlet işleri ayrılmalı, an-

59 Vladimir İ. Lenin, *Din ve Devrim*, çev. Ferit B. Aydar (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2016), xi-xiv.

60 Lenin, *Din ve Devrim*, 53-54.

61 Vladimir İ. Lenin, *Sosyalizm ve Din*, çev. Ömer Ünalın (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1994), 10-11.

62 Lenin, *Din ve Devrim*, 4-5.

cak din ile parti işleri birbirinden ayrılmamalıdır. Kiliselere, cemaatlere, tarikatlara maddi yardımda bulunulmamalı, inançları yüzünden yurttaşlar arasında ayırım yapılmamalıdır.⁶³

Lenin önderliğindeki Komünist Parti tarafından 5 Şubat 1918 tarihinde *Kilisenin Devlet ve Eğitim İşlerinden Ayrılması Hakkında (Ob otdelenii tserkvoi ot gosudarstva i şkolı ot tserkvoi)* başlıklı kararnamenin çıkarılmasıyla laik devlet anlayışının anayasal zemini hazırlanmış olur.⁶⁴ Bu kanunla kilisenin bütün topraklarına ve mülkiyetine herhangi bir tazminat ya da karşılık olmadan el konur. Kilisenin ibadet dışındaki tüm etkinlikleri yasaklanır. İncil kursları kapatılır, çanın çalınmasına bile izin verilmez. Dinî kurum ve kuruluşlar, tüzel kişilikten mahrum bırakılır, mülkiyet edinme hakları ellerinden alınır ve mülkleri hazineye devredilir. Kısacası dinin manevi ve sosyal önemi yok edilir. Lenin'e göre, dinle mücadele esnasında terörizmden olabildiğince kaçınılmalıdır çünkü din adamlarına uygulanacak şiddetin diğer ülkelerde duyulması, enternasyonal devrim planına darbe indirme olasılığı taşır. Bu nedenle devrimden sonraki ilk yıllarda dine karşı mücadele fiziksel değil kurulan gizli komisyonlarla daha çok propaganda şeklinde yürütülür.⁶⁵

Din olgusunun, Rus halkının manevi dünyasından çıkarılması girişimi, zaten siyaset alanında şiddetlenmiş olan toplumsal çatışmanın daha da artmasına yol açar ve bunun sonucunda *İç Savaş (Grajdanskaya voyna)*⁶⁶ patlak verir. Bu savaş, Beyazlara karşı sadece askeri bir çarpışma değil, aynı zamanda eski Rusya'nın tüm geleneklerini yıkmayı amaçlayan da bir mücadeledir. 1920 yılında dinî yapılanmalara karşı başlayan baskıdan ilk olarak Rus Ortodoks kilisesi payını alır, ilerleyen zamanda diğer dinlere ve mezheplere ait örgütleri hedef alan benzer uygulamalar onu takip eder. Din adamları ya da halk arasından itiraz eden milyonlarca Ortodoks hapse atılır, idam ve sınır dışı edilir ya da zalimce farklı uygulamalara maruz bırakılır. Birçok mabet kapatılır, dinî semboller yıkılır, kilisedeki kitaplar yakılır. Ancak din reformu başta köylüler olmak üzere halkın yoğun desteğini alamaz, hatta en fazla şüphe

63 Lenin, *Sosyalizm ve Din*, 11.

64 Barasbi H. Bgajnokov vd., *Osnovi religiozny kultur i svetskoy etiki. Kniga dlya studentov 4-5 klassı*, ed. V. A. Tişkov - T. D. Şapoşnikova (Moskova: Prosvetşeniye, 2010), 39.

65 Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 84.

66 1917-1922 yılları arasında ağırlıklı olarak çarlık subaylarının kumandasındaki Beyaz Ordu ile Bolşeviklere ait Kızıl Ordu arasında yaşanan savaştır. Batılı devletler Beyazlara destek verse de Bolşevikler galip gelir. Rus köylü ve işçi sınıfı olmak üzere toplumun büyük kesiminin Bolşeviklere destek vermesi, Beyazların aksine Bolşeviklerin siyasal örgütlenmeye, başta Lenin olmak üzere etkili liderlere, bir ideolojiye ve programa sahip olmaları, Kızıl Ordu'nun asker, teçhizat bakımından daha üstün olması, Bolşeviklerin baskı ve terörü etkili birer politika olarak kullanmaları, söz konusu galibiyetin nedenleri arasında gösterilebilir. Savaş sonucunda sekiz-on iki milyon insan yaşamını yitirirken iki milyon Beyaz Rus da ülkesini terk eder. Tarım, hayvancılık ve sanayi ciddi darbe alır. İç Savaş, Bolşeviklerin kesin galibiyetiyle ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanır. bk. Aydın, *Lev Gumilyov'un Passionarlık Kuramı*, 120; Sadıgov, *Kanlı Dört Yıl*, 350-363.

uyandıran yenilik olarak görülür. Bunun üzerine rejim, kilisenin gücünü ateist ve seküler propaganda uygulayarak kırmaya çalışır. 1922 yılında savaşın sona ermesinin ardından bu kez daha uzun soluklu bir 'devrim savaşı' başlar. Bu mücadelede burjuvazi, alkol, fuhuş, serserilik ve din gibi 'kötü' alışkanlıklar hedefe konur. Çünkü bunlar, Bolşeviklerin savunduğu yeni kişiliğe dönüşüm sürecine engel oluştururlar. Bolşeviklerin yeni insan ve toplum yaratma hedefi için savaş açtıkları ilk kurum, aile olur. Çünkü aile cehaletin, hurafelelerin, dinin bir kalesi olarak görülür.⁶⁷ 1924 yılında Lenin'in ölmesinin ve Stalin'in parti içinde yönetimi ele geçirmesinin ardından dinî baskılar zirveye çıkar. İktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra, dindar bir ailenin çocuğu olan İosif V. Stalin (1878-1953), "*Eski toplumdaki devraldığımız ve milyonlarca emekçinin zihnini tutsak alan tutumlar ve alışkanlıklar sosyalizmin en tehlikeli düşmanıdır*"⁶⁸ sözlerini kullanır. Parti içerisinde de durum pek farklı değildir. 1925 yılında partiyle ilişkisi kesilenlerin neredeyse yarısı dinî inançlarından dolayı ihraç edilir.⁶⁹ 1925 yılında inanmayanları örgütlemek amacıyla *Tanrısızlar Birliği (Soyuz bezbojnikov)* oluşturulur. Bu dernek, kilisenin insanları kandırdığının, onlardan para aldığının, baskıcı ve sömürgeci bir kurum olduğunun propagandasını yapar. Seküler ve bilimsel bir dünya görüşü yaratmayı amaçlar. Ancak propagandayı yürüten ateistlerin donanımı yetersiz kalır ve halk arasında bu örgütlenme çok etkili olmaz. Buna karşılık binlerce papaz tutuklanarak hapse atılır (çoğu 1930'lu yıllarda öldürülecektir). Aslında komünistler, bireysel din anlayışının gelişmeye başladığı sırada iktidara gelirler. Ancak ateizm propagandası, sosyal anlamda değişim rüzgârı, polis devletinin güçlenmesi gibi etmenlerden dolayı halk, dinini mecburen gizlice yaşamaya yönelir. Kilisenin haftalık ayinler dışında hiçbir işlevi kalmaz, gereğinden fazla hiyerarşik ve resmî bir yapıya bürünür.⁷⁰

Devrimden sonraki ilk yılında Bolşevik iktidarının din karşıtı propagandası, Rus Ortodoks Kilisesi üzerinde yoğunlaşır. Kilisenin, Rusların yaşamından çıkarılmasıyla doğan boşlukları ise farklı mezhep ve dinî örgütler doldurur. Bu topluluklara sempati duyan insanların sayısında artış gözlemlenir. Ancak bu durum, 1920'li yılların sonunda değişir, baskı bütün inançlara ve dinî örgütlenmelere doğru yayılır. 1927 yılına kadar hükümet ve kilise arasındaki mücadele sürer. O yıl hükümetle işbirliği içinde olan Metropolit Sergiy (1867-1944) tarafından çıkarılan bir bildirme ile din adamlarının faaliyetlerine kısıtlama getirilir. Bunun karşılığında Sergiy'in geçici patrik olarak görevde kalmasına göz yumulur. Diğer yandan kiliseye ve dine karşı yapılan

67 Orlando Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 47-50.

68 İosif V. Stalin, *Soçineniya v 13 tomah, T. 6. 1924* (Moskova: OGİZ. Gosudarstvennoye izdatelstvo političeskoy literaturı, 1947), 248.

69 Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, 88.

70 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 602-607.

baskı devam eder.⁷¹ 1929 yılında Rusya Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi'nin çıkardığı *Dinî Derneklere İlişkin (O religioznuh obyedeneniyah)* adlı kararname ile din, devletin sıkı kontrolü altına alınır. Dinî kuruluşlara sadece ayin yapma hakkı tanınır. 1920'li yıllarda Ortodoks kiliselerine yönelik başlayan baskının yerini, 1930'lu yıllarda kiliselerin kapatılması uygulamaları alır. Sovyetler zamanında insanların, ağızlarından çıkabilecek bir sözcük yüzünden hapse atılma, sürgün edilme, zulme uğrama korkusu aile kurumunun içine kapanmasına yol açar. Halk, Sovyet kamu kurumlarıyla uyuşmayan dinî inançlarını, değerlerini, örf ve âdetlerini, düşüncelerini dışarıdan hatta bazen evde kendi çocuklarından gizlemek zorunda kalır. Bunlar hep ikilik gösteren bir yaşam sürdürülmesine yol açar. İnsanlar fısıltıyla konuşmayı öğrenirler. Rus dilinde fısıldayarak konuşan kişi için iki sözcük vardır: ilki, kimse duymasın diye *fısildayan (şepçuşçiy)*; ikincisi ise, resmî makamlar duysun diye *fısildayan (şeptun)*. İşte bu iki kavram, Stalin dönemi toplumu simgeleyen sözcükler hâlini alır.⁷²

I. Aleksandr tarafından 1812 Vatan Savaşı zaferi anısına inşa edilen ve en önemli dinî sembollerinden biri olan Kurtarıcı İsa Katedrali⁷³, din pratiğini gündelik yaşamdan çıkarmak için 1931 yılında Stalin'in emriyle yıkılır. Kilisenin yerine komünizm sarayı yapılacağı ve en üstüne de Lenin'in heykelinin dikileceği söylenir, ancak inşaata bir türlü başlanmaz. Buradan anlaşılacağı üzere amaç, kilisenin yerine herhangi bir yapı inşa etmek değil, Rus halkı için bir sembol olmuş mabeti yıkmaktır. Çünkü Komünist Parti yöneticilerine göre, din eskiyle, geçmişle, gelenek ve göreneklerle halkın bağlarını sıkı sıkıya tutan en önemli güçtür. Bu güç, yaratılmak istenen yeni Sovyet insanı modeline bir tehdit oluşturur. Çatısına Lenin heykelinin dikilmesinin nedeni, halk arasında çok saygı gören Lenin'in aslında yeri olmayan başka bir alanda sembolleşmesini sağlamaktır. Stalin böylece hem dinî duyguları zayıflatmak hem de partide idol olan Lenin'in yerine kendisinin geçmesini planlar. Kilisenin yıkılmasına karşı çıkan binlerce rahip dâhil birçok insan sürgüne gönderilir, hapsedilir.⁷⁴ 1936 yılına gelindiğinde, 'Stalin Anayasası' olarak da bilinen bir düzenleme çıkarılır. Bu yasa ile din ve ibadet serbestliği getirildiği iddia edilse de devletin kilise üzerindeki baskısı ve kontrolü artar. Din karşıtı propaganda yapmak yasalarla güvence altına alınmış olur. Savaş başlamadan önce Rusya'da kilise, saygınlığına son verilmiş ve kurumsal kimliği elinden alınmış, güçsüzleştirilmiş bir yapıya dönüşür.⁷⁵

71 Dualı, "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi", 81.

72 Fişes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, 33-34.

73 Kilise 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra tekrar inşa edilir.

74 Ekaterina V. Haskins, "Russia's Postcommunist Past: The Cathedral of Christ the Savior and the Reimagining of National Identity", *History & Memory* 21/1 (2009), 28-38.

75 Saraç, "Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası", 90.

1939-1940 yıllarında hâlâ açık olan kilise sayısı gün geçtikçe daha da azalsa da devletin Rus Ortodoks Kilisesi'ne karşı tutumu II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla değişir. Çünkü kilise bu dönemde vatansever bir yaklaşım sergiler. Rus halkına manevi açıdan destek veren en önemli kurum olma kimliğini yeniden kazanır.⁷⁶ Savaştan önce kamplarda ve hapisanelerde cezalarını çeken yüzlerce din görevlisi, vatanını savunmak için cepheye gider ve orduya katılır. Sovyet hükûmeti, kilisenin bu vatansever tutumunu, böylesine zorlu bir zamanda halk arasında dindarlığın nasıl arttığını görür ve toplumun moralinin yüksek tutulması için kilisenin rolünü önemser. Böylelikle kilise, resmî olarak Sovyet devleti tarafından kabul edilmiş olur. Sovyet yönetimi ile Moskova Patrikhanesi arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması için (aynı zamanda kilisenin faaliyetlerini kontrol etmek için) SSCB bünyesinde bir konsey oluşturulur. 1943 yılında Stalin'in patrikliğinin yeniden tesis edilmesine onay vermesi dikkat çekicidir. Bu kararın nedeni, Stalin'in savaş sırasında din olgusunun gücünü ve birleştirici rolünü görmesi, savaş sonrası düzende patrikhanenin diğer Ortodoks halklar ve kiliseler üzerindeki nüfuzundan yararlanma isteği olarak gösterilebilir.⁷⁷

Stalin'in ölmesinden sonra Georgiy M. Malenkov (1902-1988) yaklaşık altı ay boyunca partiye liderlik eder. Ondan sonra partinin Merkez Komite Birinci Sekreteri olan Nikita S. Hruşçov'un (1894-1971) iktidara gelmesiyle dinî kuruluşlara karşı devlet politikası yeniden sertleşir. 1960'lı yılların başında din karşıtı kampanyalar tekrar yürürlüğe konur, savaş sırasında açılan birçok kilise, cami ve sinagog kapatılır. Leonid İ. Brejnev'in (1906-1982) genel sekreteri olduğu dönemde (1964-1982) partinin din politikasında büyük bir değişiklik görülmez. Hatta Rus milliyetçiliğinin etki alanının genişlemesine katkıda bulunması amacıyla parti tarafından desteklenir.⁷⁸ 1980'li yılların sonlarında, elinden alınan mabetleri Rus Ortodoks Kilisesi'ne yeniden geri verilmeye, kilisenin etkinlikleri ayın dışına çıkmaya başlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin son lideri olan Mihail S. Gorbaçov, 1985-1991 yılları arasında Merkez Komite Birinci Sekreterliği görevini yürütür. *Yeniden yapılanma* (*perestroyka*) ve *açıklık* (*glastnost*) adını verdiği reform çalışmaları ile Soğuk Savaş'ı bitirir. Bu dönemde Vatikan ile SSCB arasında diplomatik ilişkiler canlanır, ülkedeki inanç özgürlüğü seviyesinde artış gözlemlenir.

Genel çerçeveden bakıldığında, Rusların Hristiyanlığı Batı Roma'dan değil Bizans'tan alması, kendini teokrasi, kilise ve devletin birleştiği bir ruhta görmesine yol açtığı dikkat çeker. Çarın Tanrı ile benzer konumu da bu gele-

76 Gülhanım Bihter Yetkin, *Sovyet Edebiyatına II. Dünya Savaşının Yansımaları* (Ankara: Paradigma Akademi, 2022), 85-86.

77 Dualı, "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi", 83.

78 Gamze Öksüz, "Sovyetlerin 'Durgun' Lideri: Leonid İlyiç Brejnev", *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*, ed. Ayla Kaşoğlu (Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017), 225.

neğin bir sonucudur. Rusya, Bizans'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılmasının ardından dünyayı kurtaracak Mesihçi bir Ortodoks anlayışıyla, kendine III. Roma gibi bir kutsal görev biçer. Rus kilisesi de dış dünyadan daha izole, diğer inanışlara daha az hoşgörülü bir yapıya dönüşür.⁷⁹ Kilisenin bu durumu, XX. yüzyılda Sovyetler Birliği halkının da din alanında içine kapanmasına kadar uzanan bir sürecin temelini oluşturur. Yaşamın ikilik taşıması Sovyetler Birliği'nde sıkça karşılaşılan bir durum hâline gelir. 1 Mayıs ve 7 Kasım (Ekim Devrimi) günlerinde komünistlerin yaptığı gibi resmî kutlamalara katılan, evinde ise dinî sorumluluklarını yerine getiren çok insan vardır. Ev ve iş, okul, kamusal alan arasındaki sınır, kalın duvarlarla örülür. Evde farklı diğer yerlerde farklı yaşamların sürülmesi, Sovyet halkı için ikilik özelliği taşıyan bir ömür anlamına gelir. Örneğin, aile geleneklerinin ve dinî inançların reddedilmesi, bir Bolşevik için fedakârlık sayılır ve tüm halktan da aynı şekilde davranması beklenir. Ebeveynler işlerini kaybetmekten ve baskı görmekten korktukları, ayrıca çocuklarının ileride maddi ve manevi sıkıntıya düşmemeleri için görüşleri farklı olsa da onlara din konusunda baskı yapmazlar, dinî eğitim vermekten kaçınırlar. Ancak nineler, kimsenin haberi olmadan çocukları vaftiz ettirirler, onlara dinî eğitim verip geleneklerin aktarılmasını sağlarlar. Dinî geleneklerin evlerdeki koruyucuları olarak Sovyet nineler kalır. Anne ve babalar muhafazakâr olsalar dahi çocuklarını tam tersi tutumla yetiştirirler.⁸⁰ Rus halkının yaşadığı bu ikilik aslında Lenin ve Stalin'in din anlayışında da kendini hissettirir. Lenin, mantık ve din ağırlıklı eğitim almışken⁸¹ Stalin, yaşamının bir bölümünde kendini Ortodoksluğa adar⁸², hatta muhafazakâr bir kadın olan annesi oğlunun papaz olmasını ister. Din kavramını iyi bilen her iki liderin de ona karşı tutumları sert ve olumsuz olur. Sergilenen tavır yalnızca Ortodoksluk için değil tüm inanç sistemleri için geçerlidir. Diğer yandan birbirinden ayrı coğrafyalar, topluluklar, farklı eğitim ve kültür seviyeleri, dünya görüşleri ve yaşam tarzları tek bir yapıyı ve buna göre uygulanacak genel geçer din politikasını olanaksız hâle getirir.⁸³ Bu durum da, Komünist Parti'nin din karşıtı uygulamalarının sonuçları hakkında insanların zihinlerinde soru işaretlerin oluşmasına neden olur. Çünkü bu uygulamalar halkta her zaman karşılık bulmaz.

79 Figes, *Nataşa'nın Dansı*, 358-359.

80 Figes, *Karanlık Fısıldaşanlar*, 84-87.

81 Vladimir D. Bonç-Bruyeviç, *Dokümanı o yunoşeskih godah V. İ. Ulyanova* (Moskova: Molodaya Gvardiya, 1924), 89 akt. Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 80.

82 Eda Havva Tan Metreş, "Stalin: Devrim Üniversitesinden Sovyet Olimpos'una", *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*, ed. Ayla Kaşoğlu (Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017), 43.

83 Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma", *Bilgi* 25 (2003), 7.

Uygulanan din karşıtı politikanın başarısız oluşunun bir örneği Ortodoks- luk için verilebilir. 1937 yılında yapılan nüfus sayımında halka dinî inançla- rıyla alakalı sorular yöneltilir. Nüfusun üçte ikisi kendini inançlı olarak nite- lendirir. Bunun üzerine anketçilere baskı yapılır ve raporlardaki verilerin kul- lanımı yasaklanır. 1991 yılında anket sonuçları tekrar kontrol edildiğinde gö- rülür ki on altı yaşını tamamlamış eğitimli nüfusun %79,2'si, eğitimsiz kesim- ise %67,9'u, kendisinin ateist değil inançlı olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴ Buna göre Bolşeviklerin eğitim seviyesi düştükçe inanan sayısının da azaldığı iddi- ası, anket özelinde doğrulanmamış olur. Sovyetlerdeki din politikalarının gen- el seyrine bakıldığında, II. Dünya Savaşı'nın gelişmeler üzerinde önemli de- recede etkisi görülür. Tıpkı 1812 Vatan Savaşı'nda olduğu gibi Nazi Al- manya'sına karşı verilen Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) sırasında da dindar- ateist, Hristiyan-Müslüman, kentli-köylü, asker-sivil toplumun tüm kesimle- rinin cephede omuz omuza savaşması, başta din olmak üzere birçok alanda Sovyet halkını yeniden değerlendirme yapmaya sevk eder. Tam anlamıyla ol- masa da bazı kısıtlamalarda esnemeye gidilir. 1990'lı yıllara gelene kadar Sov- yet yönetimlerinin dine karşı tutumu üç aşamada verilebilir:⁸⁵

1- II. Dünya Savaşı'na kadar dini ortadan kaldırma ve önemsizleştirme ça- bası

2- II. Dünya Savaşı'nın ardından dinî yaşamın devlet gözetiminde sürdü- rülmesi

3- 1980'li yıllarda din kavramının öneminin yeniden farkına varılması.

Sovyetler Birliği döneminde dine, Marksizm-Leninizm ve bilim ile uzlaş- tırılmaz bir düşünce sistemi olarak yaklaşılır. Bu nedenle Hristiyanlığın yanı sıra Müslümanlık, Yahudilik ve daha pek çok din, mezhep ve inanış sıkı bir biçimde kontrol edilir, baskılanır. Sovyet sisteminin, tüm dinlerin ve mezhep- lerin ikamesi olarak kabul ettiği ideolojisi, bilimsel ateizmdir. Bu konu üzerine sayısız makale, kitap basılır, sempozyum, konferans düzenlenir ve ortaya 'ateizm literatürü' çıkar.⁸⁶ Sovyet yönetimi, din karşıtı yaklaşımını toplantılar, oturumlar düzenleyerek film ve tiyatro oyunlarında sahneleterek afiş ve bro- şürler dağıtarak toplumun her kesimine yaymayı hedefler. Amacına ulaşmak

84 Yuriy A. Polyakov (ed.), *Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1937 goda. Kratkiye itogi* (Moskova: İnstitut istorii SSSR AN SSSR, 1991), 104-115 akt. Kira V. Tsekanskaia, "Russia: Trends in Orthodox Religiosity in the Twentieth Century", *Anthropology & Archeology of Eurasia* 40/3 (2001), 16 akt. Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 93.

85 Jane Ellis, "New Soviet Thinking on Religion", *Religion in Communist Lands* 17/2 (1989), 109.

86 Ali Yaman, "Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi", *Bilgi Bellek* 4/8 (2007), 78.

için propaganda yapmayı da ihmal etmez. Hazırlanan sözlüklerde din kavramı *mistik* sözcüğüyle açıklanır, örnekler komünist ideolojiyi yansıtır.⁸⁷ Görüldüğü üzere dine karşı yalnızca hukuki değil her alanda topyekûn bir mücadele verilir. Sovyetler Birliği döneminde partiden ihraçlar, düzmece duruşmalar, göstermelik mahkemeler sanığın gerçek düşünce ve inançlarını ortaya koyacağı bir öz-sorgulama olarak görülür. Batı'da Hristiyanlar bireysel ve özel olarak günah çıkarırken, Rusya'da herkese açık bir günah çıkarma geleneği benimsenir. Batı'daki *vicdan* (*sovest*) sözcüğünün Rusya'daki karşılığı *bilinç* (*soznatelmost*)⁸⁸ olur.⁸⁹ Yalnızca Hristiyanlara değil Yahudilere, Müslümanlara kısacası tüm dinlere karşı olumsuz bir tutum sergileyen komünist yönetim, bazı dönemlerde esnetse de genel olarak değerlendirildiğinde din karşıtı yaklaşımını ve uygulamalarını kesintisiz olarak sürdürür.

Bulgular

Hristiyanlığın kabulünün hemen ardından Slav topluluklarının bir araya gelmeleriyle merkezi Moskova olan yeni Rus devletinin temelleri atılır. Bununla koşut olarak Rus insanının yaşamı da baştan aşağı değişime uğrar. Kültür, sanat, politika, ekonomi, âdetler, gelenek ve görenekler başta olmak üzere Rus topraklarında dinin etkisine maruz kalmayan hiçbir alan bulunmaz. Moğol-Tatar istilası süresince ayakta kalabilen nadir kurumlardan biri olan kilise sayesinde 'Kutsal Rusya' doğar ve Moskova Rusya'sı gücü eline geçirir. Sonrasında din ve kilise, Rus yaşamının en önemli değerleri arasındaki yerini alır, ulusal kimliğin inşasında kilit rol oynar. XVII. yüzyılın ortalarına kadar Ruslar için yaşamın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelir. 1650'li yıllara rastlayan *raskol* ise kiliseyi ve destekçilerini ikiye böler, bu dönemde din ilk kez sorgulanmaya başlar. I. Petro'nun laikleşmeyi savunmasıyla ve Kutsal Sinod'u kurmasıyla Rus Ortodoks Kilisesi, çara bağlı bir kuruma dönüşür. Mallarına el konması ve topraklarının müsadere edilmesi ile de XVIII. yüzyılın sonunda zayıflar ve içe kapalı bir yapıya bürünür. XVIII. yüzyılda Ortodoksluk inancına dayalı bir devlet politikası izlenir. Ancak çarlık ve kilise, birleştirici bir Rus kimliği, tarihi ve kültürü oluşturulmasında başarısız olur.

Yabancı bir ideoloji ve zararlı kalıntı olarak ele alınan din, Sovyet hükûmeti tarafından halkın günlük yaşamından çıkarılmaya çalışılır. Ancak bu girişim başarısız olur çünkü din, insanlar arasında kültürel geleneğin bir

87 Fatih Yapıcı, "Sovyet Dönemi Dil Politikaları", *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestrojkaya*, ed. Ayla Kaşoğlu (Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017), 308.

88 Buradaki *bilinç* sözcüğü ile Rus halkının Marksist-Leninist ideolojiyi benimseyerek kendisini davaya adanmasını, yüksek ahlaki-devrimci mantığa sahip olmasını kasteden proleter bilinç ifade edilir. bk. Oleg Kharkhordin, *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices* (Berkeley: University of California Press, 1999), 35-74, 212-28 akt. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, 74.

89 Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, 73-74.

parçası olarak varlığını sürdürür. Din karşıtı tüm politikalara rağmen, belirli bir inanç geleneği korunur. Dine karşı olumsuz tutumu olan birey, bunu daha rahat dile getirebilirken dindarlık genellikle saklı tutulur. Bu gizli dindarlık, 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başında dinin halk arasında yeniden canlanmasına katkıda bulunur. Dinî yapı, 1990'lı yılların ortalarından itibaren daha istikrarlı hâle gelir.

Çarlık rejimiyle kıyaslandığında Sovyetler döneminde içerik bakımından farklı olsa da yöntem açısından benzer politikaların izlendiği göze çarpar. Çarlık Rusya'sındaki uygulamalar, din ve milliyet eksenliyen, Sovyetlerde de bu yöntem sürdürülür. Ancak Ekim Devrimi'ne kadar politika araçları olarak Ortodoks Hristiyanlık, çarlık rejimi ve otoritesi; Sovyetlerde ise bilimsel ateizm, komünist rejim ve onun hegemonyası kullanılır.⁹⁰ Çarlık döneminde otokraziyle özdeşleştirilen Ortodoksluk, tüm çabalarına rağmen rejimin yıkılmasına engel olamaz. Kamusal ya da özel tüm alanlardan çıkarılmaya çalışılıp âtil durumda bırakıldığı için Sovyetler Birliği'nin dağılmasına da müdahale edemez. Çünkü yönetim tarafından inanç kültürünün ve Ortodoksluğun içi boşaltılmış, geleneksel Ortodoksluğu sürdürmeye çalışan yalnızca Rus halkı olmuştur. Halkın 'fısıldayan' çığlıkları ne çarlık ne de komünist parti yöneticileri tarafından dikkate alınır.

Sonuç

Ortodoksluk, otokrazi ve milliyetçilik kavramları, Rus düşünce sistemi kapsamında ayrı ayrı ele alınsa da aslında ilk iki sözcüğün tarih boyunca birbiriyle sık sık iç içe geçtiği görülür. Korkunç İvan döneminde biraz sekteye uğrasa da Ortodoksluk ve otokrazi, XVII. yüzyılın ortalarına kadar yaşamın tüm alanlarında barışçıl bir biçimde varlığını sürdürür. Hatta Moğol-Tatar istilasından kurtulmak için Rus halkının bir araya gelmesi, yaşanan Karışıklık Dönemi'nin sonunda Mihail Romanov'un çar seçilmesi gibi tarihî olaylarda dinin zaman zaman merkezî otoritenin önüne geçtiği anlar da görülür. Ancak bu durum genel anlamda ciddi bir sorun teşkil etmez. Nitekim Tanrı'nın yer yüzündeki gölgesi, onun kanunlarının uygulayıcısı olan çar-babanın gücünü pratikte sınırlandıracak tek kurum yine kilisedir.

Raskol sürecine kadar Ortodoksluk birleştirici bir güçken o tarihten itibaren sırasıyla XVIII. yüzyılda kontrol edici, sonraki yüzyılda baskılayıcı, Sovyetler döneminde ise ayrıştırıcı ve yok edici bir unsura dönüşür. Din adamlarının kitap yazmalarının yasaklanması, Kutsal Sinod'un kurulması, kilisenin mallarının müsadere edilmesi gibi gelişmeler XVIII. yüzyılda kilisenin gücünün sınırlandırılmaya, kontrol ve denetim altında tutulmaya çalışıldığını or-

90 Ömer Çağrı Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Etkileri (1917-1939)* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 69.

taya koyar. XIX. yüzyıla yorgun ve güçsüz olarak gelen kiliseye çarlık müessesesi tarafından yeniden önem veriliyormuş gibi gösterilse de aslında Ortodoksluktan merkezî otoritenin gücünün ve hâkimiyetinin tesis edilmesinde bir araç olarak yararlanılır ve onun hiçbir zaman eski gücüne kavuşması arzulanmaz. XX. yüzyılda ise yaratılmak istenen yeni Sovyet insanının geçmişle bağının koparılması amaçlanır. Bu hedefin önündeki en büyük engel ise din olarak görülür. İnanç özgürlüğü sloganlarıyla iktidara gelen Komünist Parti yöneticileri başta Ortodoksluk olmak üzere tüm din ve mezheplere baskı uygular. Dava uğruna eski ile yeninin ayrıştırılmasında ve geçmişin silinmesinde dine savaş açılır. II. Dünya Savaşı sırasında bazı kısıtlamalar esnetilse, patrikliğin yeniden tesis edilmesine izin verilse de bunlar propaganda amacı taşır. Nitekim savaşın ardından eski şiddetinde olmasa da dinî baskıların kaldığı yerden devam etmesi, bu uygulamaların geçici ve ideolojik olduklarının açık birer göstergesidir.

İlginçtir ki dinle mücadele konusunda en fazla Komünist Parti yöneticileri eleştirilse de önceki yönetimlerin de dini farklı yöntemlerle kendi politikalarını uygulamada araç olarak kullandıkları görülür. Aslında amaç doğrudan dine karşı değil din ile birlikte verilen mücadeledir, tüm yönetimlerin ortak amacı merkezî otoritenin gücünün ve hâkimiyetinin arttırılmasıdır.

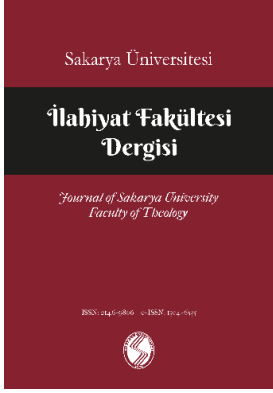
Diğer yandan çarlık, imparatorluk ya da komünist rejim politikalarının sonucunda Hristiyanlığa yaklaşım konusunda yaşanan inişli çıkışlı grafiğe Rus halkı arasında daha az rastlanır çünkü toplumda dinî eğilimler daha dengeli, temel daha sağlamdır. Buradan hareketle yönetim ve halk arasında iki farklı Ortodoksluk anlayışının benimsendiğinin söylenmesi yanlış olmayacaktır. Yönetimlerin Ortodoksluk anlayışı daha maddi ve pragmatik iken halkınki daha saf ve manevi bir nitelik taşır. Başa gelen her yönetim, dini kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanırken halk gelenek, görenek ve âdetlerine göre dini yaşamaya devam eder. Bu nedendir ki raskol süreciyle arası açılanlar yalnızca çarlık ve kilise olmaz, bunun dışında halk ve yöneticiler arasındaki uçurum da derinleşmeye başlar. Çünkü o zamana kadar süregelen Hristiyanlık, bu iki sınıfın üyelerini bir arada tutan sağlam bir dayanak görevi görmüştür.

Kaynakça

- Arapov, Dmitriy Yu. - Lauşkin, Aleksey V. *İstoriya religiy v Rossii: Metodiceskiye ukazaniya i material k kursu*. Moskova: İstoriçeskiy fakultet MGU, 2006.
- Arzy, Shahar vd., "Vahiyler Niçin Hep Dağlarda Geldi? Mistik Tecrübelerin Bilişsel Nörobilim ile İlişkisi". çev. Ali Kuşat vd. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Ocak 2012), 89-99.
- Aydın, Onur. *Lev Gumilyov'un Passionarlık Kuramı ve Rus Edebiyatında Bir Uygulama Örneği: I. Petro*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Bezrukova, Valentina S. *Osnovi duhovnoy kulturi (Entsiklopediceskiy slovar pedagoga)*. Ye-katerinburg: Delovaya kniga, 2000.
- Bgajnokov, Barasbi H. vd. *Osnovi religioznyy kultur i svetskoy etiki. Kniga dlya studentov 4-5 klassı*. ed. V. A. Tişkov - T. D. Şapoşnikova. Moskova: Prosvеşçeniye, 2010.
- Bonç-Bruyeviç, Vladimir D. *Dokumentı o yunoşeskih godah V. İ. Ulyanova*. Moskova: Molodaya Gvardiya, 1924.
- Çehov, Anton P. *Üç Kızkardeş*. çev. Hasan Ali Ediz. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2000.
- Danilevskii, Nikolai Ia. *Rossiya i Yevropa*. New York: Johnsons Reprint Corp., 1996.
- Dixon, Simon. "The Orthodox Church and the Workers of St Petersburg 1880-1914". *European Religion in the Age of Great Cities*. ed. H. McLeod. 117-139. London: Routledge, 2005.
- Dostoyevskiy, Fyodor M. *Polnoye sobraniye soçineniy v 30 tomah. Tom 25. Dnevnik pisatelya za 1877 god. Yanvar-avgust*. Otv. ed. V. G. Bazanov. Leningrad: Nauka, Leningradskoye otdeleniye, 1983.
- Dualı, Şir Muhammed. "Paganizmden Hristiyanlığa Rusların Din Değişirme Nedenleri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 59-74.
- Dualı, Şir Muhammed. "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi". *Milel ve Nihal* 10/2 (2013), 63-94.
- Ellis, Jane. "New Soviet Thinking on Religion". *Religion in Communist Lands* 17/2 (1989), 100-111.
- Figes, Orlando. *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*. çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2009.
- Figes, Orlando. *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*. çev. Nurettin el-Hüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Gumilyov, Lev N. *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Gumilyov, Lev N. *Ot Rusi do Rossii: Oçerki etniçeskoj istorii*. Moskova: Ayris-press, 2008.
- Gumilyov, Lev N. *Etnogenez i biosfera Zemli*. Moskova: Ayris-press, 2017.
- Günay, Nejla. "Sosyalizmin Rusya Ermenileri Arasında Yayılması ve Bunun Rusya'da Meşrutiyet İlan Edilmesine Etkisi". *100. Yılında Sovyet İhtilali, Gelişimi ve Bölgesel Etkileri Uluslararası Sempozyumu (Kars, 25-27 Ekim 2017)*. 653-682. Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası, 2019.
- Haskins, Ekaterina V. "Russia's Postcommunist Past: The Cathedral of Christ the Savior and the Reimagining of National Identity". *History & Memory* 21/1 (2009), 25-62.
- Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar - Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. çev. Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

- İnanır, Emine. *Rus Edebiyatı İncelemeleri: Kiev Rusyası'ndan XVII. Yüzyıla*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2003.
- İnanır, Emine. *XVIII. Yüzyıl Rus Edebiyatı: I. Petro ve II. Katerina'nın Kanatları Altında*. İstanbul: İskenderiye Yayınları, 2008.
- Kharkhordin, Oleg. *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*. Berkeley: University of California Press, 1999.
- Koçak, Fatma - Özkan, Murat. "Bizans'tan Ruslara Miras: Hıristiyanlık". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/37 (2015), 376-383.
- Kuliyev, Farman M. "Religioznıy faktor v politike Rossiyskoy imperii v pervoy polovine XIX veka". 1-16. Erişim 10 Ekim 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2723194.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2014.
- Kuznetsov, Sergey A. *Bolşoy tolkovıy slovar russkogo yazıkı*. Sankt-Peterburg: Norint, 2. Basım, 2000.
- Malinov, Aleksey V. "Ponyatiye 'narodnost' v istoriosofskoy kontseptsii S. S. Uvarova". *Russia in the Global World* 8/31 (2016), 519-526.
- Lenin, Vladimir İ. *Sosyalizm ve Din*. çev. Ömer Ünalın. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1994.
- Lenin, Vladimir İ. *Din ve Devrim*. çev. Ferit B. Aydar. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2016.
- Nazarov, Andrey A. "Religioznaya politika Yekaterini II kak faktor formirovaniya perwego v yevrope tolerantnogo mnogokonfessionalnogo obşçestvo". *Vestnik RMAT* 3 (2020), 13-19.
- Nietzsche, Friedrich W. *Şen Bilim*. çev. Levent Özşar. Bursa: Asa Kitabevi, 2003.
- Ojegov, Sergey İ. - Şvedova, Nataliya Yu. *Tolkovıy slovar russkogo yazıkı*. Moskova: OOO 'A TEMP', 4. Basım, 2006.
- Öksüz, Gamze. "Sovyetlerin 'Durgun' Lideri: Leonid İlyiç Brejnevin". *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*. ed. Ayla Kaşoğlu. 209-235. Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017.
- Plotkin, Vitaliy A. "Religioznaya politika gosudarstvennoy vlastı v rossiyskoy imperii v 60-e - naçale 80-h gg. XIX v.". *İzvestiya vişşih učebnıh zavedeniy. Povoljskiy region. Gumanitarnıye nauki. İstoriya* 2/18 (2011), 35-43.
- Polyakov, Yuriy A. (ed.). *Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1937 goda. Kratkiye itogi*. Moskova: İnstıtut istorii SSSR AN SSSR, 1991.
- Riasanovsky, Nicholas V. *Nicholas I and Official Nationality in Russia*. Berkeley: University of California Press, 1959.
- Sadıgov, Ramin. *Kanlı Dört Yıl-Rus İç Savaşı Tarihi (1917-1920)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Saraç, Hanife. "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2019), 73-96.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin vd. *Rusya Tarihi*. ed. Nadir Devlet - Nesrin Sarıahmetoğlu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Stalin, İosif V. *Soçineniya v 13 tomah. T. 6. 1924*. Moskova: OGİZ. Gosudarstvennoye izdatelstvo političeskoy literaturı, 1947.

- Şleman, Aleksandr P. *İstoriçeskiy put pravoslaviya*. New York: İzdatelstvo imeni Çehova, 1954.
- Tan Metreş, Eda Havva. "Stalin: Devrim Üniversitesinden Sovyet Olimpos'una". *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*. ed. Ayla Kaşoğlu. 41-78. Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017.
- Taştan, Abdulvahap. "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma". *Bilig* 25 (2003), 1-39.
- Tecer, Ömer Çağrı. *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Etkileri (1917-1939)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Tsekhanskaia, Kira V. "Russia: Trends in Orthodox Religiosity in the Twentieth Century". *Anthropology & Archeology of Eurasia* 40/3 (2001), 10-30.
- Volkov, Solomon M. *Büyük Koro-Lev Tolstoy'dan Aleksandr Soljenitsin'e XX. Yüzyıl Rus Kültür Tarihi*. çev. Sabri Gürses. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Yaman, Ali. "Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi". *Bilgi Bellek* 4/8 (2007), 77-96.
- Yapıcı, Fatih. "Sovyet Dönemi Dil Politikaları". ed. Ayla Kaşoğlu. *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*. 291-313. Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017.
- Yetkin, Gülhanım Bihter. *Sovyet Edebiyatına II. Dünya Savaşının Yansımaları*. Ankara: Paradigma Akademi, 2022.
- Zenkovskiy, Sergey A. *Russkoye staroobryadçestvo: Duhovnoye dvojeniyje XVII veka*. Moskova: Tserkov, 1995.

Maneviden Maddiye Rusya'nın İki Kutuplu Hristiyanlık Anlayışı

Onur Aydın

Anadolu Üniversitesi,
Rus Dili ve Edebiyatı
Bölümü

onur_aydin@anadolu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7981-5821>

Araştırma Notu Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkısı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Maneviden Maddiye Rusya'nın İki Kutuplu Hristiyanlık Anlayışı" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.